

بومی نبودن الگوهای خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی، لزوم شناسایی و استخراج مؤلفه‌های ارزشی بومی و طراحی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی را با هدف تسری مضامین ارزشی به اسناد بالادستی ضروری می‌کند. در این پژوهش تلاش شده مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی از متن احادیث و روایات مندرج در مجموعه‌های روایی میزان الحکمه و الحیات استخراج شود از این رو با استفاده از روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار MAXQDA متن احادیث و روایات کدگذاری و تحلیل شد. نتایج حاصله نشان داد مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی در کتب میزان الحکمه و الحیات مشتمل بر ۶ مضمون فراگیر مؤلفه‌های محوری، عوامل مؤثر بر کارآفرینی، بسترهای کارآفرینی، حوزه‌های کارآفرینی، عملکرد کارآفرینانه و پیامدها و نتایج کارآفرینی است. در نهایت با استفاده از مؤلفه‌های استخراج شده شبکه مضامین مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی ارائه شده است که بازیگران عرصه خط‌مشی (مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام و...) می‌توانند در تدوین و اجرای خط‌مشی‌های کارآفرینی مورد استفاده قرار دهند.

کلیدواژه‌ها: خط‌مشی‌گذاری؛ کارآفرینی؛ تحلیل مضمون؛ مؤلفه‌های ارزشی

---

* دانشیار دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول)؛

Email: hossenpour@atu.ac.ir.

** دانشیار دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی؛

Email: ghorbanizadeh@atu.ac.ir

*** استادیار گروه مدیریت دانشگاه امام حسین (ع)؛

Email: haliakbary1341@gmail.com

**** دانشجوی دکتری تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی؛

Email: zare_email600@yahoo.com

مقدمه

زندگی انسان امروز از هر سو با خط‌مشی‌گذاری عمومی پیوند خورده است و هر لحظه از زندگی او به‌گونه‌ای با خط‌مشی‌های عمومی ارتباط دارد. مسائلی چون آلودگی محیط زیست، بهداشت عمومی، آموزش، امنیت جامعه، ارائه خدمات عمومی و بسیاری مسائل دیگر موضوع‌های خط‌مشی‌گذاری عمومی هستند که خط‌مشی‌های عمومی را به شکل‌ها و در قالب الفاظ متفاوت تعریف کرده‌اند برخی آن را تصمیمی در مقابل یک مشکل عمومی دانسته‌اند و برخی دیگر از صاحب‌نظران اعتقاد دارند خط‌مشی عمومی فرایندی است شامل همه اقدام‌هایی که از زمان احساس مشکل شروع شده و به ارزیابی نتایج حاصل از اجرای خط‌مشی ختم می‌شود (الوانی و شریف‌زاده، ۱۳۹۱: ۲). خط‌مشی‌های عمومی مبتنی بر چارچوب‌ها و نظریه‌های مختلف، ریشه هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و معرفت‌شناسی دارند به‌عبارت‌دیگر نوع نگاه به جهان و انسان، پایه شکل‌گیری (چارچوب‌ها) الگوها و نظریه‌های مختلف در حوزه‌های متفاوت است (درخشان، ۱۳۸۹: ۲۹). تجلی تفاوت در مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی، ارزش‌ها و نبایدها و نبایدهای متفاوت است که در الگوها و چارچوب‌ها ظاهر می‌شود و آنها را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. براین اساس خط‌مشی‌های عمومی با ارزش‌ها، نبایدها و نبایدها در ارتباط بوده که بیانگر فرهنگ، نظام اقتصادی و اولویت‌های مورد قبول جامعه‌اند (الوانی و شریف‌زاده، ۱۳۹۱: ۳). سیاست‌های کارآفرینی نیز از این موضوع مستثنا نبوده و به شرایط خاص کشور، ماهیت خط‌مشی (Story, 2008: 134) و شرایط محلی و منطقه‌ای بستگی دارد (Bosma and Levie, 2010: 70). و برتنها محرک پیشرفت اقتصادی نظام سرمایه‌داری را اخلاق پروتستانی (کوشش برای بهبود معاش یا اخلاق کار) و طرز تفکر پروتستان‌ها می‌داند و معتقد است ارزش‌های عقیدتی و درونی فرد مستقیماً به رفتار کارآفرینانه منتهی می‌شود (احمدپور داریانی، ۱۳۹۱: ۷۷).

بنابراین کارآفرینی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم متأثر از ارزش‌های برآمده از جهان بینی، انسان‌شناسی، فرهنگ و محیط است. مروری بر مدل‌های خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی نشان می‌دهد مدل‌های موجود مبتنی بر چارچوب، ارزش‌ها و مبانی نظری حاکم در زیست‌بوم خود بوده و برای پاسخگویی به نیازهای آن زیست‌بوم طراحی شده‌اند. بر این اساس

هرچند استفاده از مدل‌های غیربومی در جای خود لازم و ضروری است اما به‌کارگیری آنها بدون توجه به شرایط محیطی و مبانی نظری حاکم در آن زیست‌بوم موجب التقاط و ظهور سیستم‌های ناهمگون می‌شود. تباین موجود در این سیستم‌ها کارآمدی را تضعیف و فقد اثربخشی لازم را به دنبال خواهد داشت. بنابراین برای جلوگیری از بروز پیامدهای نامطلوب ناشی از به‌کارگیری مدل‌های غیربومی، استخراج مؤلفه‌های ارزشی از منابع برگرفته از نظام ارزشی و فرهنگی خاص کشور و به دنبال آن طراحی چارچوب مبتنی بر مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی بومی برای تدوین الگوهای خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی امری ضروری است. علاوه بر این مشکلات و تنگناهای اقتصادی موجود در کشور در کنار ناکارآمدی الگوهای غیربومی، طراحی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی بومی را واجد اهمیت می‌سازد. برای استخراج مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی مجموعه‌های روایی میزان *الحکمه و الحیات* به‌عنوان دو مجموعه جامع و مشهور احادیث و روایات با استفاده از روش نمونه‌گیری بر مبنای اشتها انتخاب شده‌اند. از آنجاکه به‌طور کلی خاستگاه بحث کارآفرینی به‌رغم دیدگاه‌ها و تعریف متفاوت و بعضاً متغیر، ریشه در تفکر و مکاتب اقتصادی داشته و تحت تأثیر دیدگاه‌های این مکاتب و صاحب‌نظران مطرح در آن بوده است (همان: ۵۳).

در این بررسی احادیث و روایات اقتصادی بیشتر مورد تأکید قرار گرفته است. هرچند اقدام برخی محققان در اختصاص موضوع پژوهش‌های خود به کار و کارآفرینی در احادیث و روایات به بسط و توسعه مرزهای علم و دانش کمک کرده است اما برای تسری ارزش‌های اسلامی برگرفته از قرآن کریم و کلام معصومین علیهم السلام در زمینه‌های مختلف زندگی لازم است مؤلفه‌ها و مقومات کلام آنها استخراج و در قالب چارچوبی مستحکم ارائه شود تا خط‌مشی‌گذاران و برنامه‌ریزان از آن استفاده کنند. علاوه بر این بایستگی و وجه کاربردی پژوهش حاضر ارتقای سطح بینش و حکمت نظری خط‌مشی‌گذاران نسبت به جذابیت و کارآمدی متون بومی و مقدمه‌ای برای بروز منش و حکمت عملی در خط‌مشی‌گذاران کارآفرینی برای استفاده از چارچوب‌های حاوی مضامین و مؤلفه‌های بومی خواهد بود.

براساس آنچه گذشت، سؤال کلی پژوهش، این‌گونه صورت‌بندی می‌شود که مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی در کتب *میزان الحکمه و الحیات* کدامند؟ پاسخ به

این سؤال مستلزم شناسایی کدهای توصیفی، تفسیری و مضامین فراگیر برای طراحی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی در کتب *میزان الحکمه و الحیات* است. این مقاله بخشی از سؤال کلی طرح شده مذکور را پاسخ خواهد داد. بنابراین سؤال فرعی پژوهش که منطبق و ناظر بر قلمرو موضوعی این مقاله است این‌گونه طرح می‌شود «شبکه مضامین مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی در کتب *میزان الحکمه و الحیات* کدامند؟»

۱. مروری بر مبانی نظری و پیشینه تحقیق

کار و کارآفرینی اولین بار مورد توجه اقتصاددانان قرار گرفت و همه مکاتب اقتصادی از قرن شانزدهم میلادی تاکنون به‌نحوی کارآفرینی را در نظریه‌های اقتصادی خود تشریح کرده‌اند. روبرت رونشتات^۱ (۱۹۸۵) معتقد است که کارآفرینی فرایند پویای ایجاد ثروت بیشتر است. این ثروت را افرادی ایجاد می‌کنند که مخاطره بزرگ را برحسب سرمایه، زمان و تعهد شغلی در قبال تعیین ارزش کالا یا خدمات می‌پذیرند. کالاها یا خدمات به‌خودی خود ممکن است جدید یا بی‌نظیر باشند یا نباشند اما کارآفرین با تأمین کردن و تخصیص دادن مهارت‌ها و منابع ضروری باید به طریقی این ارزش را در کالاها یا خدمات ایجاد کند. از اواسط قرن بیستم روان‌شناسان، جامعه‌شناسان و دانشمندان علوم رفتاری با درک نقش کارآفرینان در اقتصاد و به‌منظور شناسایی ویژگی‌ها و الگوهای رفتاری آنها به بررسی و تحقیق درباره آنها پرداخته‌اند. به‌نظر ردلیچ (۱۹۵۸) یکی از اندیشمندان رفتاری، کارآفرین درحالی‌که مدیر، سرپرست و هماهنگ‌کننده فعالیت‌های تولیدی است برنامه‌ریز، نوآور و تصمیم‌گیر نهایی در یک شرکت تولیدی نیز است. درواقع او تأمین‌کننده وجوه و دیگر منابع در شرکت است (همان: ۱۵). اندیشمندان مدیریت نیز ضمن انتخاب رویکرد فرایندی، به تشریح مدیریت کارآفرینی و ایجاد جو و محیط کارآفرینان در سازمان‌های موجود پرداختند. پیترسون (۱۹۸۰) معتقد است کارآفرینی یک فرایند است و به‌تنهایی نمی‌تواند در شخص متجلی شود بلکه تجلی آن باید با فرصت‌ها و تقاضا نیز همراه باشد. جفری تیمونز (۱۹۹۰)

1. Ronstadt

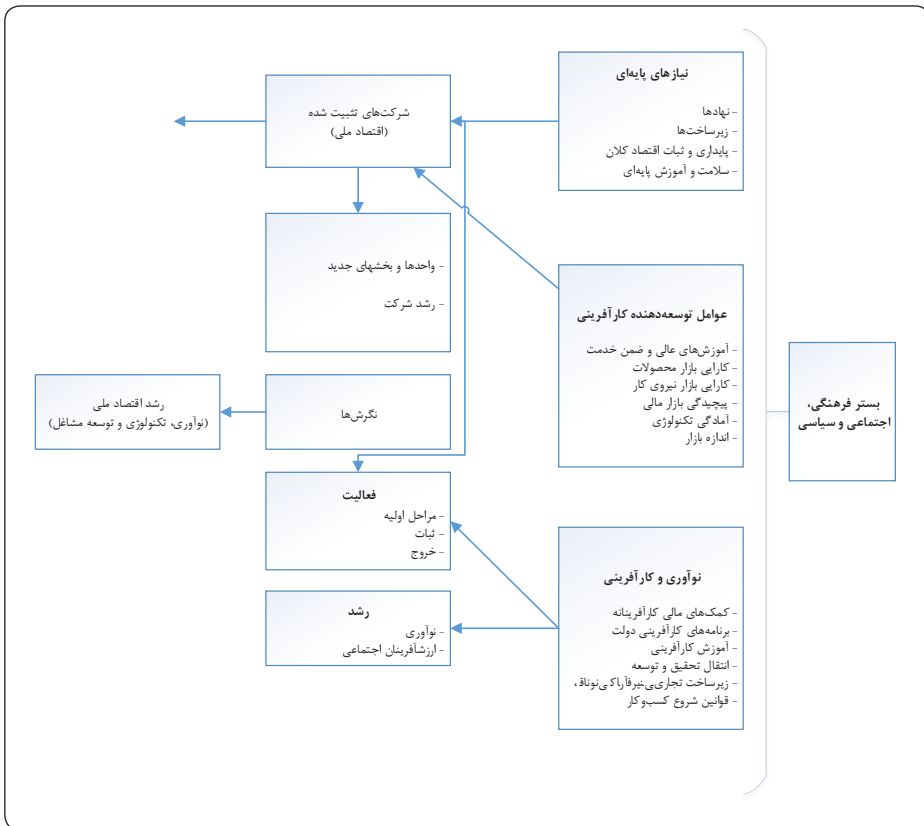
اعتقاد دارد کارآفرینی خلق و ایجاد بینشی ارزشمند از هیچ است. کارآفرینی فرایند ایجاد و دستیابی به فرصت‌ها و دنبال کردن آنها بدون توجه به منابعی است که در حال حاضر موجود است. کارآفرینی شامل خلق و توزیع ارزش و منافع بین افراد و گروه‌ها، سازمان‌ها و جامعه است. کارآفرینی به معنای یک شبه پولدار شدن و همچنین ایجاد ارزش در درازمدت و جریان نقدینگی مستمر نیز نیست. به‌طورکلی خاستگاه بحث کارآفرینی با وجود دیدگاه‌ها و تعاریف متفاوت و بعضاً مغایر در تفکر و مکاتب اقتصادی قرار دارد. دیدگاه‌های مزبور به کارآفرینی همانند سایر مفاهیم اقتصادی مانند تعادل، بازار و قیمت تحت تأثیر دیدگاه‌های مکاتب اقتصادی و صاحب‌نظران مطرح در آن مکاتب بوده است (همان: ۵۱).

مروری بر مدل‌های خط‌مشی‌های توسعه کارآفرینی مانند مدل توسعه کارآفرینی یورواستات، مدل دیده‌بان جهانی کارآفرینی (شکل ۱)، مدل خط‌مشی‌های توسعه کارآفرینی براساس مطالعه تطبیقی کشورها، مدل راهکارهای رفع موانع توسعه کارآفرینی کمیسیون اقتصادی سازمان ملل در اروپا، مدل خط‌مشی‌های توسعه کارآفرینی آنکتاد، مدل خط‌مشی‌های توسعه کارآفرینی آتلانتیک کانادا و... بیانگر این است که این مدل‌ها متأثر از مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی، وضعیت اقتصادی، اجتماعی، نهادی، فرهنگی و تکنولوژیکی طراحان خود هستند. این خط‌مشی‌ها به شرایط خاص کشور و ماهیت آنها بستگی داشته و شواهد موثق اندکی در مورد اثربخشی آنها وجود دارد (Story, 2008: 134). به‌عنوان مثال اهداف متفاوت دولت‌ها از کارآفرینی، تعاریف مختلف از رشد و عدالت، نقش دولت‌ها، مفهوم و ماهیت مالکیت، منابع لازم برای کارآفرینی و نحوه تأمین آن و... از جمله مؤلفه‌های عمومی است که چارچوب و الگوهای خط‌مشی کارآفرینی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هرچند پس از طرح مفهوم جدید کارآفرینی مذهبی در حوزه کارآفرینی پژوهش‌هایی در این زمینه صورت گرفته است اما نگارندگان در بررسی خود به پژوهشی دست یافتند که با استفاده از روش تحلیل مضمون اقدام به استخراج مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی کرده‌اند.

خنifer (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «کارآفرینی در نظام ارزشی اسلام» ضمن استخراج برخی مؤلفه‌های عمومی کارآفرینی مثل عدالت، معاد و ثروت از قرآن کریم بعضی رهنمودهای

پیامبر اسلام (ص) مرتبط با کار و کارآفرینی را تبیین و تشریح کرده است. پژوهشگر مذکور در کتاب *کارآفرینی در نظام ارزشی* نیز سعی کرده است با استفاده از آیات، روایات و سیره رسولان الهی خصوصاً رسول گرامی اسلام (ص) و حضرت علی (ع) جایگاه کار و کارآفرینی را در اسلام تشریح و مضامین مرتبط با این موضوعها را مورد توجه قرار دهد (خنیفر، ۱۳۹۱). دهقانی‌زاده (۱۳۹۱) در مقاله «کسب‌وکار و کارآفرینی از دیدگاه قرآن و اسلام» با استفاده از برخی آیات و روایات و نمونه‌هایی از الگوهای رفتار اقتصادی حضرت علی (ع) اهمیت و فوائد کسب‌وکار و کارآفرینی را بیان کرده است. بابایی طلاپه و همکاران (۱۳۹۴) در کتاب *مدیریت و کارآفرینی در ارزش‌های اسلامی* ضمن بیان مبانی پژوهش در قرآن و سنت معصومین علیهم‌السلام، مبانی مدیریت در اسلام و مبانی تفکر خلاق، خلاقیت و نوآوری در اسلام، مبانی فلسفی کار و کارآفرینی در اسلام و برخی ویژگی‌های رفتاری و شخصیتی کارآفرینان را با استناد به برخی آیات و روایات تشریح کرده‌اند. بر این اساس و با توجه به فقد مطالعات در حوزه خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی با استفاده از منابع ارزشی، این پژوهش سعی کرده است از یک روش علمی و در راستای نگرش نظام‌مند و فرایندی به جریان خط‌مشی‌گذاری و کارآفرینی، مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی را از کتب *میزان‌الحکمه* و *الحیات* به‌عنوان دو مجموعه روایی استخراج و آنها را در قالب شبکه مضامین ارائه کند. گفتنی است از نظر نویسندگان این مقاله خط‌مشی عمومی فرایندی است شامل اقدام‌هایی که از زمان احساس مشکل شروع شده و به ارزیابی نتایج حاصل از اجرای خط‌مشی ختم خواهد شد. کارآفرینی نیز یک چارچوب چندبعدی و پیچیده است که همه عوامل شامل فرد کارآفرین و ویژگی‌های او، مهارت‌ها و سبک‌های مدیریتی او، فرهنگ، استراتژی، ساختار، نظام و سازمان را دربرمی‌گیرد و به عبارت دیگر کارآفرینی یک فرایند سیستمی است که دارای ورودی (عوامل فردی، سازمانی و محیطی)، فرایند پردازش (شکل‌گیری تفکر، تدوین برنامه فعالیت و اجرای ایده) و خروجی (رشد، تغییر و نوآوری) است (احمدپور داریانی، ۱۳۹۱: ۷۰). علاوه بر این در این پژوهش توجه به مؤلفه‌های ارزشی و عمدتاً با ماهیت اقتصادی خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی مورد نظر بوده و از رویکرد عام به کارآفرینی خودداری شده است.

شکل ۱. مدل اصلاح شده دیده‌بان جهانی کارآفرینی

مأخذ: داوری، ۱۳۸۹.

۲. روش‌شناسی تحقیق

از آنجاکه به دلیل کمبود مبانی نظری امکان نیل به شناخت کافی درباره شاخص‌های مهم مرتبط با مسئله و ارتباط آنها با یکدیگر وجود ندارد در پژوهش حاضر از روش پژوهش کیفی استفاده شده است. معمولاً پژوهش کیفی که ماهیتاً اکتشافی است در مواردی استفاده می‌شود که نوعی دغدغه نسبت به فهم چگونگی وقوع پدیده‌ها و نحوه ارتباط آنها با یکدیگر وجود دارد نه سنجش رابطه بین متغیرها. بر این اساس گفته می‌شود که پژوهش کیفی

تلاشی است برای درک و شناخت یک پدیده، از جهت‌ها و زاویه‌های گوناگون و درگیر شدن در فراگردی شبیه متبلور کردن پدیده بررسی شده (محمودی، نیری و پورعزت، ۱۳۹۳: ۷۴). تحقیق کیفی از اصول و معیارهای متفاوت از تحقیق کمی برای ارزیابی و تعمیم نتایج استفاده می‌کند. اکثر روش‌شناسان کیفی به جای استفاده از واژگان اعتبار و روایی کمی از معیار اعتمادپذیری یا قابلیت اعتماد برای ارجاع به کیفیت نتایج کیفی استفاده می‌کنند. قابلیت اعتماد به بیانی ساده میزانی است که در آن می‌توان به یافته‌های یک تحقیق کیفی متکی بود و به نتایج آن اعتماد کرد. گویا و لینکن معتقدند قابلیت اعتماد دربرگیرنده چهار معیار جداگانه اما به هم مرتبط باورپذیری، اطمینان‌پذیری، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری است (محمدپور، ۱۳۹۲: ۱۸۴).

الف) باورپذیری: از نظر گویا و لینکن باورپذیری با میزان باور داشتن به یافته‌های تحقیق ارتباط دارد. هر تحقیق باورپذیر، داده‌ها هم‌ساز و هم‌بسته هستند نه پراکنده و متناقض. در این پژوهش باورپذیری در سه بخش ورودی‌های پژوهش، تحلیل‌های انجام شده در این حین تحقیق و یافته‌های تحقیق تأمین شده است. از آنجاکه ورودی‌های تحقیق در این پژوهش احادیث و روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام در مجموعه‌های روایی *میزان‌الحکمه* و *الحیات* است و این مجموعه‌ها با به‌کارگیری روش نمونه‌گیری بر مبنای اشتها انتخاب شده‌اند، باورپذیری ورودی‌های تحقیق تأمین شده است. ماکسول (۲۰۰۴) ضمن طرح انواع اعتبار کیفی به دو صورت اعتبار توصیفی و اعتبار تفسیری از سه راهبرد زاویه‌بندی پژوهشگر، بازخور مشارکت‌کننده و توصیفگر با حداقل مداخله به‌عنوان روش‌های تأمین اعتبار تفسیری یاد کرده است. در این پژوهش برای تأمین باورپذیری تحلیل‌های انجام شده در طول تحقیق تلاش شده است با استفاده از راهبرد توصیف با حداقل مداخله از عین روایات استفاده و پدیده طبق روایت‌کنندگان گزارش شود. بلشر (۱۹۹۱) برای افزایش باورپذیری نتایج کیفی تکنیک‌های درگیری طولانی‌مدت، مشاهده دیرپا مصرانه، زاویه‌بندی، به‌کارگیری روش‌های تحقیق و باورپذیری محقق را مورد توجه قرار داده است. در این پژوهش برای تأمین اعتبار یافته‌های تحقیق از روش‌های درگیری طولانی‌مدت، به‌کارگیری روش‌های تحقیق و باورپذیری محقق استفاده شده است.

ب) **انتقال‌پذیری:** در انتقال‌پذیری هدف دادن اطلاعات کافی به خواننده برای قضاوت درباره کاربردپذیری یافته‌ها در محیط‌های دیگر است (مختاریان‌پور، ۱۳۹۱: ۱۷۹). در این پژوهش منابع داده (مجموعه روایی *میزان الحکمه و الحیات*) طوری انتخاب شده است تا دربرگیرنده روایت‌های کتب معتبر متنوع باشد بنابراین به‌کارگیری این راهبرد در کنار انتخاب منابع داده‌ای معتبر و صاحب‌اشتهار براساس توصیه متخصصان و مطلعان و وصف تفصیلی همه جزئیات مرتبط با فرایند تحقیق، تأمین‌کننده انتقال‌پذیری است.

ج) **اطمینان‌پذیری:** اطمینان‌پذیری عبارت است از توانایی شناسایی جاهایی که داده‌های یک مطالعه معین از آن مطرح شده، گردآوری شده و به‌کاررفته‌اند (محمدپور، ۱۳۹۲: ۱۸۵). در این پژوهش به‌منظور دستیابی به اطمینان‌پذیری با استفاده از استراتژی ممیزی قابلیت اطمینان داده‌ها، روش‌ها و تصمیم‌های مربوط به پژوهش مستندسازی شده تا امکان رسیدگی دیگر پژوهشگران فراهم شود.

د) **تأییدپذیری:** با جزئیات روش‌شناسی‌های به‌کاررفته در تحقیق ارتباط دارد و به این سؤال پاسخ می‌دهد که آیا محقق به اندازه کافی جزئیات در اختیار ما گذاشته تا بتوانیم گردآوری و تحلیل داده‌ها را ارزیابی کنیم (همان: ۱۸۶). در اینجا برای تأمین تأییدپذیری تحقیق از استراتژی ارائه جزئیات روش‌ها و داده‌های تحقیق استفاده شده است تا امکان ارزیابی روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها برای محققان دیگر و خوانندگان فراهم شود.

در این پژوهش روایات مندرج در جلد‌های سیزده‌گانه مجموعه‌های روایی *میزان الحکمه و مجموعه روایی الحیات* به‌منزله متن داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته و با استفاده از روش تحلیل مضمون یا تحلیل تماتیک، نرم افزار MAXQDA و به‌کارگیری روش استقرایی تم‌ها و الگوهای درون آنها شناسایی شده‌اند. تم‌ها و الگوهای درون داده‌ها به یکی از دو روش زیر شناسایی می‌شوند: روش استقرایی (پایین به بالا) یا روش نظری - قیاسی (بالا به پایین). در رویکرد استقرایی تم‌های شناسایی شده بیشتر به خود داده‌ها مرتبط می‌شوند و از داده‌های گردآوری شده به دست می‌آیند درحالی‌که در رویکرد نظری قیاسی، داده‌ها از علاقه نظری پژوهشگر به موضوع ناشی می‌شود و از طریق پیشینه پژوهش و زمینه کاری وی، بیرون می‌آیند. کارلایل و کریستنسن

معتقدند معمولاً هنگامی ما به پژوهش می‌پردازیم که در باب موضوع مورد نظر، کمتر نظریه‌ای ظاهر شده باشد در این‌گونه موارد بهتر است رویکرد استقرایی در پیش گرفته شود (محمودی، نیری و پورعزت، ۱۳۹۳: ۱۷۹). روش تحلیل مضمون به‌عنوان روشی کیفی قابل توجه، قوی و پرکاربرد برای تحلیل حجم زیادی از داده‌ها (متن و مصاحبه) پیچیده و مفصل (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۴) دارای روش‌های مختلفی است. میلز و هابرم (۱۹۹۴) نسخه‌ای از تحلیل تماتیک ارائه کرده‌اند که به زبان کمی نزدیک‌تر است آنها یک مدل سلسله‌مراتبی از معنادار کردن داده‌های کیفی عنوان کرده‌اند که در سه سطح عمومی تحلیل داده‌ها، نمایش داده‌ها و استنباط و تأیید داده‌ها انجام می‌گیرد.

۳. یافته‌ها

در گام اول این پژوهش برای آشنایی با داده‌ها متن جلد‌های سیزده‌گانه مجموعه روایی *میزان الحکمه* و جلد‌های یک تا هشت مجموعه روایی *الحیات* حداقل دو بار بازخوانی شد، در گام دوم پس از بازخوانی‌های مکرر و مطالعه دقیق و خط‌به‌خط احادیث و روایات، مضامین توصیفی را به قطعاتی از متن که با سؤال‌ها و اهداف تحقیق مرتبط است نسبت داده و ۲۸۵۸ کد توصیفی (سخنان اهل بیت علیهم‌السلام) استخراج شده است. هم‌زمان یادداشت‌گذاری در کنار کدهای مزبور نیز صورت گرفت. با اتمام کدگذاری توصیفی و رسیدن به فهرستی از کدهای مذکور، در گام سوم کدهای تفسیری از تحلیل و ترکیب کدهای توصیفی بروز و ظهور یافتند. در گام چهارم با توجه به کدهای تفسیری و ذهنیت ایجاد شده برای پژوهشگر در طول پژوهش، مضامین فراگیر تعیین شدند. در مرحله پنجم و در سطح نمایش داده‌ها یک نقشه رضایت‌بخش از تم‌ها در قالب شبکه مضامین ترسیم و در مرحله ششم داده‌های پردازش شده کیفی مورد تفسیر و استنتاج قرار گرفتند. در اینجا به دلیل کثرت تعداد کدهای توصیفی از ذکر آنها خودداری و کدهای تفسیری، مضامین فرعی و مضامین فراگیر حاصل شده از ۲۸۵۸ کد توصیفی مربوط به جلد‌های دوازده‌گانه مجموعه روایی *میزان الحکمه* و جلد‌های یک تا شش مجموعه روایی *الحیات* در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۱. عناوین کدهای تفسیری، مضامین فرعی و مضامین فراگیر استخراج شده

مضامین فراگیر	مضامین فرعی	کدهای تفسیری	ردیف
مؤلفه‌های محوری	آخرت محوری	دنیا در جهت آخرت	۱
		منع دنیا دوستی	۲
		توجه توأمان به دنیا و آخرت	۳
	آزمایش بودن همه گرفتاری‌ها	آزمایش بودن همه گرفتاری‌ها	۴
	تضمین روزی برای جوینده آن	تضمین روزی	۵
		خدا روزی را برای جوینده آن تضمین کرده است	۶
		روزی مقرر	۷
	وجوب ارزش‌آفرینی مستمر برای خود و دیگران در حال نیاز و بی‌نیازی	لزوم ارزش‌آفرینی برای دیگران	۸
		اهمیت ارزش‌آفرینی	۹
		استمرار در ارزش‌آفرینی	۱۰
		ارزش‌آفرینی در عین بی‌نیازی	۱۱
	ممنوعیت انحصار	ممنوعیت انحصار	۱۲
	حاکمیت فقه	حاکمیت فقه	۱۳
	توانایی‌ها و استعداد‌های متفاوت مردم	توانایی‌ها و استعداد‌های متفاوت مردم	۱۴
	جریان امور از راه اسباب و علل	جریان امور از راه اسباب و علل	۱۵
	نقش حکومت در ایجاد ارزش	نقش حکومت در ایجاد ارزش	۱۶
	سود صرفاً از کار است	سود صرفاً از کار است	۱۷
	عدالت	عدالت	۱۸
	عقل و خرد	عقل و خرد	۱۹
	تعلق مالکیت زمین به خدا، رسول، امام و مردم	مالکیت مردم	۲۰
		مالکیت زمین متعلق به خدا، رسول و امام	۲۱
		مالکیت خدا	۲۲

ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر
۲۳	کسب از راه حلال	کسب از راه حلال و مصرف در راه حلال	
۲۴	حرمت یاری والی ستمگرو منصوباتش		
۲۵	حرمت کسب با والی ستمگرو و منصوباتش		
۲۶	حرمت کار برای والی ستمگرو و منصوباتش		
۲۷	اجاره در استیجار منوط به ایجاد تغییر		
۲۸	حرمت مردار و خون		
۲۹	حرمت حیوان خفه شده		
۳۰	حرمت حیوان به سنگ زده شده		
۳۱	حرمت ناپاک‌ها		
۳۲	حرمت شراب و قمار		
۳۳	حرمت گوشت خوک و مردار		
۳۴	حرمت لقمه حرام		
۳۵	منع فروش اسلحه به دشمن		
۳۶	حرمت صنایع بارگیری شده در حرام		
۳۷	حرمت هر آنچه در آن حرام باشد		
۳۸	حرمت مواد تخدیری		
۳۹	حرمت هر سست‌کننده و مست‌کننده		
۴۰	حرمت حیوان از بالا افتاده		
۴۱	درآمدهای ناروا ترسناک‌ترین چیزها		
۴۲	شرط رضایت در استفاده از مال مؤمن		
۴۳	ممنوعیت غصب زمین دیگران		
۴۴	حرمت مال مسلمان بر مسلمان		
۵۴	حرمت ربا		
۴۶	حرمت رشوه		
۴۷	مصرف از راه حلال		

ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر	
۴۸	منع ضرر و زیان به خود و دیگران	منع ضرر و زیان به خود و دیگران	مضامین فرعی	
۴۹	نفی سبیل	نفی سبیل		
۵۰	توجه به نیاز و کفاف در تولید و مصرف	توجه به نیاز و کفاف در تولید و مصرف		
۵۱	پول وسیله سامان زندگی	پول وسیله سامان زندگی		
۵۲	منع کنز	منع کنز		
۵۳	ناتوانان و نیازمندان	گروه‌های مقدم در ایجاد ارزش		
۵۴	فاقدان خیرگی			
۵۵	فاقدان سرمایه			
۵۶	بی‌بهرگان از عمران و سازندگی			
۵۷	فاقدان شغل			
۵۸	امانتداری	عوامل فردی		عوامل مؤثر بر کارآفرینی
۵۹	امید			
۶۰	تفکر و ایده‌پردازی			
۶۱	انگیزه			
۶۲	تجربه			
۶۳	تندرستی			
۶۴	توکل			
۶۵	خلاقیت و نوآوری			
۶۶	دوراندیشی			
۶۷	شکیبایی			
۶۸	مهارت و تخصص			
۶۹	مشورت			
۷۰	همت			
۷۱	هوش و ذکاوت			
۷۲	مداومت و پشتکار			
۷۳	کار در محل زندگی			

ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر		
۷۴	منع اسراف	فرهنگ			
۷۵	منع اتلاف				
۷۶	انصاف				
۷۷	انفاق				
۷۸	احسان				
۷۹	ایثار				
۸۰	خوش‌گمانی				
۸۱	قباحت سؤال				
۸۲	قباحت فقر				
۸۳	قناعت				
۸۴	قباحت بیکاری				
۸۵	میان‌روی				
۸۶	صداقت				
۸۷	قباحت تنبلی				
۸۸	انفال			منابع	
۸۹	صدقه				
۹۰	خمس				
۹۱	زکات				
۹۲	مالیات				
۹۳	وقف				
۹۴	آسان‌گیری در پس گرفتن وام	تسهیلات مالی			
۹۵	اجر پرداخت وام				
۹۶	اخذ وام در صورت نیاز				
۹۷	ثبت وام‌ها				
۹۸	پرداخت به موقع وام				

ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر
۹۹	استغفار زیاد	عوامل روانی ایجاد ارزش	
۱۰۰	مداومت بر حج		
۱۰۱	دعا		
۱۰۲	ایمان و پرهیزگاری		
۱۰۳	نیک خویی و ملایمت		
۱۰۴	ترحم به دیگران		
۱۰۵	ازدواج		
۱۰۶	ذکر بعد از طلوع فجر		
۱۰۷	صبر		
۱۰۸	نماز شب		
۱۰۹	زیارت مرقد امام حسین (ع)		
۱۱۰	اطعام کردن		
۱۱۱	مشارکت		
۱۱۲	شکر		
۱۱۳	گناه	دلایل روانی سلب عوامل ارزش‌زا	
۱۱۴	سوگند		
۱۱۵	نیرنگ		
۱۱۶	خواب صبحگاهی		
۱۱۷	سبک شمردن نماز		
۱۱۸	مال حرام		
۱۱۹	کم‌رویی		
۱۲۰	اخلاق بد		
۱۲۱	دریغ حق از برادر مسلمان		
۱۲۲	دانش‌افزایی	دانش‌افزایی	
۱۲۳	خواست‌ها و نیازهای متفاوت مردم	خواست‌ها و نیازهای متفاوت مردم	
۱۲۴	تورم	تورم	

ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر	
۱۲۵	اندام‌های لازم	بسترهای مادی کارآفرینی	بسترهای کارآفرینی	
۱۲۶	زمین			
۱۲۷	شب و روز			
۱۲۸	کشتی			
۱۲۹	آسمان			
۱۳۰	چارپایان			
۱۳۱	آب			
۱۳۲	ماه و ستارگان			
۱۳۳	دریا			
۱۳۴	بیابان‌ها و فلات‌ها			
۱۳۵	دانه			
۱۳۶	درختان و گیاهان			
۱۳۷	کانی‌ها			
۱۳۸	دانش و توانایی سامان دنیا			بسترهای غیرمادی کارآفرینی
۱۳۹	حافظه			
۱۴۰	فراموشی			
۱۴۱	صنعت و معدن			صنعت و معدن
۱۴۲	تجارت و بازرگانی	تجارت و بازرگانی		
۱۴۳	کشاورزی و باغداری	کشاورزی و باغداری		
۱۴۴	دامپروری	دامپروری		
۱۴۵	پرورش اسب	پرورش اسب		
۱۴۶	شیلات	شیلات		
۱۴۷	منع احتکار	عوامل رفتاری عملکرد کارآفرینانه	عملکرد کارآفرینانه	
۱۴۸	احیا			
۱۴۹	بررسی و شناخت قبل از اقدام			
۱۵۰	برنامه‌ریزی			
۱۵۱	تدبیر و چاره‌اندیشی			
۱۵۲	مشتری‌مداری			
۱۵۳	خرید و فروش مدت‌دار			

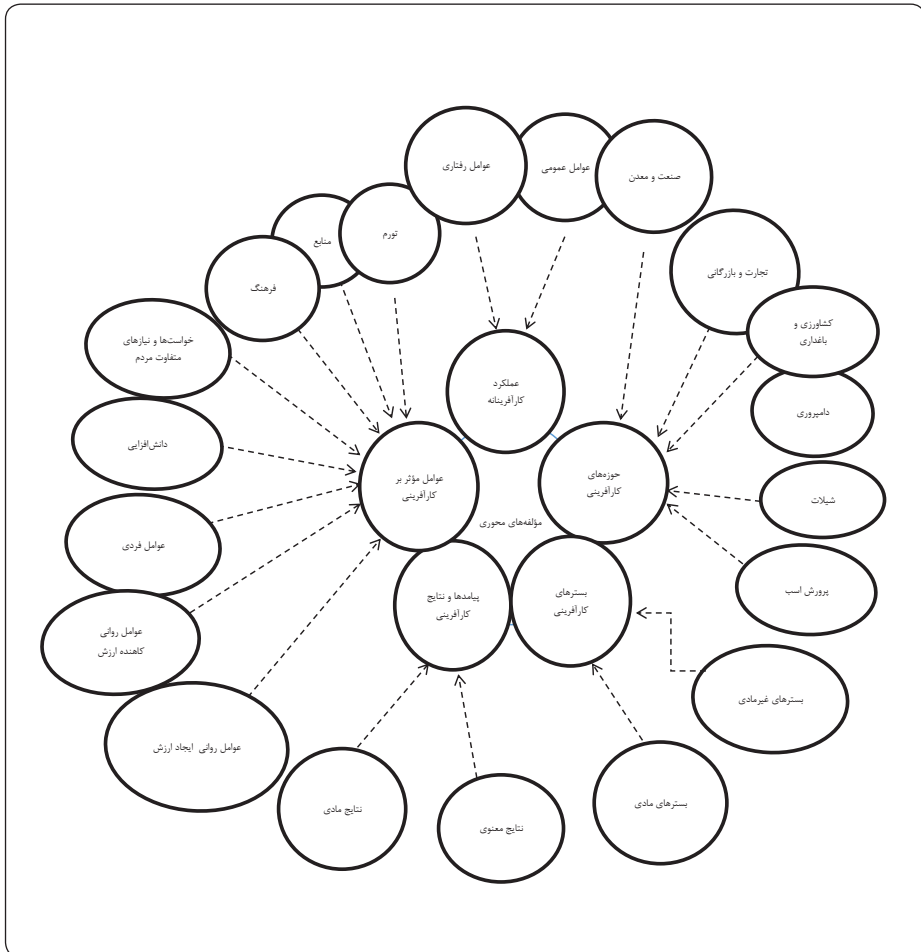
ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر
۱۵۴	منع سوگند در معامله		
۱۵۵	طلب خیر از خدا		
۱۵۶	فضیلت پذیرش فسخ معامله		
۱۵۷	قاطعیت در اقدام		
۱۵۸	منع اعتماد پیش آزمون		
۱۵۹	منع نکوهش هنگام خرید		
۱۶۰	منع کم‌فروشی		
۱۶۱	منع نیرنگ		
۱۶۲	واقع‌بینی		
۱۶۳	وفای به عهد		
۱۶۴	تعیین مزد کارگزار ابتدا و پرداخت بهنگام و کامل آن		
۱۶۵	ثبت دانش و تجربه		
۱۶۶	حرمت کسب در تمام شب		
۱۶۷	مدارا و گذشت		
۱۶۸	سهولت در کسب و کار	عوامل عمومی عملکرد کارآفرینانه	
۱۶۹	توجه به اولویت‌ها در تخصیص منابع		
۱۷۰	کار بست دانش		
۱۷۱	بهره‌وری و ایجاد ارزش افزوده		
۱۷۲	شناخت زمان و اقدام به هنگام		
۱۷۳	نرخ مناسب در خرید و فروش		
۱۷۴	نظم در امور		
۱۷۵	ورشکستگان		
۱۷۶	کار پدی		
۱۷۷	کیفیت		

ردیف	کدهای تفسیری	مضامین فرعی	مضامین فراگیر
۱۷۸	رفع نیاز مادی	پیامدها و نتایج مادی	پیامدها و نتایج کارآفرینی
۱۷۹	قوت و اقتدار		
۱۸۰	ایجاد شغل		
۱۸۱	آرامش	پیامدها و نتایج معنوی	
۱۸۲	حفظ آبرو		
۱۸۳	داشتن صورت رخشان در قیامت		
۱۸۴	اجری همانند عبادت		
۱۸۵	گذر سریع از پل صراط		
۱۸۶	نظر رحمت خدا		
۱۸۷	ورود به بهشت		
۱۸۸	احتساب در شمار پیامبران		
۱۸۹	اجری همانند خون دادن در بدر و احد		
۱۹۰	اجری همانند سعی بین صفا و مروه		
۱۹۱	آمرزش		
۱۹۲	خود شکوفایی		

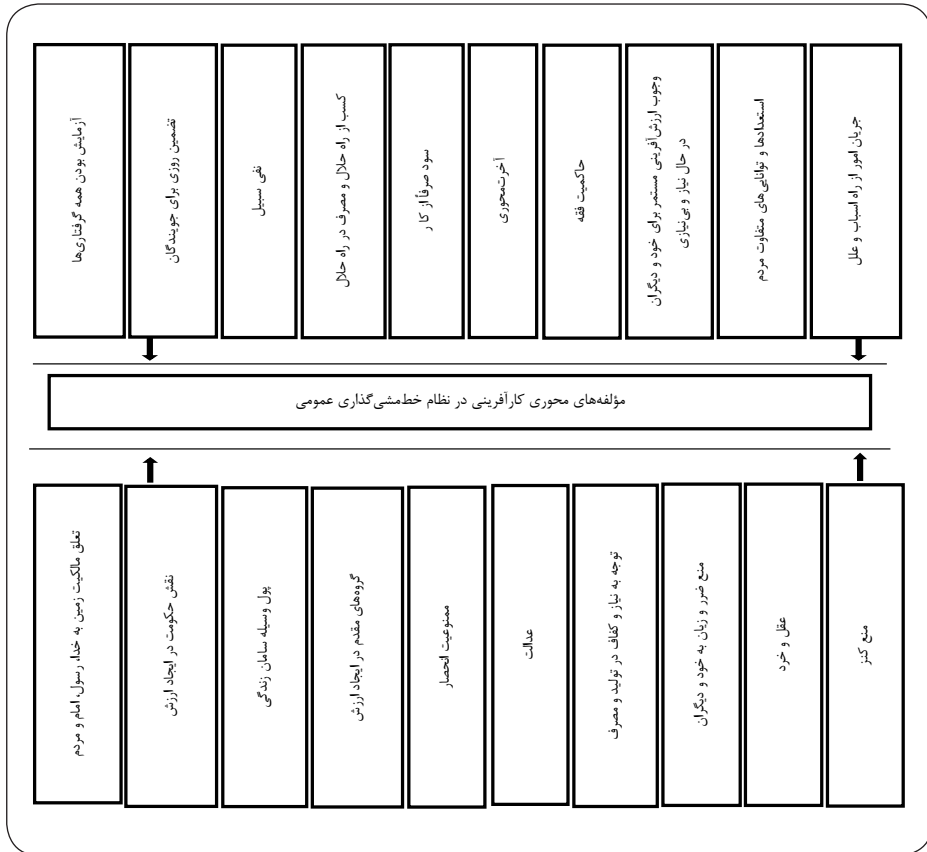
همان‌گونه که ملاحظه می‌شود از تحلیل و ترکیب ۲۸۵۸ کد توصیفی و ۱۹۲ کد تفسیری ۴۱ مضمون فرعی حاصل شده است. تحلیل این ۴۰ مضمون فرعی نشان داد که در بین آن مشابیهتهایی وجود دارد همین مسئله به دسته‌بندی آنها در قالب ۶ مضمون فراگیر مشتمل بر مؤلفه‌های محوری، عوامل مؤثر بر کارآفرینی، بسترهای کارآفرینی، حوزه‌های کارآفرینی، عملکرد کارآفرینانه و پیامدها و نتایج کارآفرینی منجر شده است.

در سطح نمایش داده‌ها طی گام ششم تلاش شده است تا از تعامل کدهای توصیفی، تفسیری و مضامین فراگیر شبکه مضامین مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی شکل داده شود. علاوه بر این برای روشن‌تر شدن، موضوع مؤلفه‌های محوری چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی به‌عنوان یکی از ۶ مضمون فراگیر استخراج شده در قالب شبکه مضامین نمایش داده می‌شود.

شکل ۲. شبکه مضامین مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی

شکل ۳. شبکه مضامین مؤلفه‌های محوری چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی

در مرحله تفسیر و استنتاج، محققان با توجه به داده‌های پردازش شده کیفی خود دست به تفسیر و استنتاج می‌زنند و برای هر مضمون یک تحلیل مختصر و مرتبط با سؤال اصلی پژوهش ارائه می‌کنند در اینجا با توجه به محدودیت‌های موجود بسط مضامین فراگیر استخراج شده به همراه نتیجه‌گیری آورده شده است.

۴. جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهاد

به‌طور کلی خاستگاه بحث کارآفرینی با وجود دیدگاه‌ها و تعاریف متفاوت و بعضاً مغایر در تفکر

و مکاتب اقتصادی است و این موضوع تحت تأثیر دیدگاه‌های این مکاتب و صاحب‌نظران مطرح در آنها بوده است (احمدپور داریانی، ۱۳۹۱: ۵۳). نظام اقتصادی اسلام، روابط اقتصادی و الگوهای رفتاری در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف از کتاب، سنت پیامبر (ص) و ائمه معصومین و عقل استنباط (میرمعزی، ۱۳۸۹: ۴۵۷) و جهان‌بینی، اهداف و راهبرد خود را از سرچشمه زلال شریعت اسلامی سیراب می‌کند (چپرا، ۱۳۸۶: ۳۸). مروری بر مدل‌های خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی نشان می‌دهد مدل‌های موجود مبتنی بر چارچوب ارزش‌ها و مبانی نظری حاکم در زیست‌بوم خود بوده و به‌منظور پاسخ‌گویی به نیازهای آن زیست‌بوم طراحی شده‌اند. بنابراین هرچند استفاده از مدل‌های غیربومی در جای خود لازم و ضروری است اما به‌کارگیری آنها بدون توجه به شرایط محیطی و مبانی نظری حاکم در آن زیست‌بوم موجب التقاط و ظهور سیستم‌های ناهمگون می‌شود. تباین موجود در این سیستم‌ها کارآمدی را تضعیف و فقد اثربخشی را به دنبال خواهد داشت. بنابراین جلوگیری از بروز پیامدهای نامطلوب ناشی از به‌کارگیری مدل‌های غیربومی، استخراج مضامین از منابع برگرفته از نظام ارزشی و فرهنگی خاص کشور و به‌دنبال آن طراحی چارچوب مبتنی بر مبانی هستی‌شناسی و انسان‌شناسی بومی برای تدوین الگوهای خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی امری ضروری است. پس از طرح مفهوم جدید کارآفرینی مذهبی (خنیفر، ۱۳۹۱) پژوهش‌هایی با رویکرد شناسایی و استخراج مؤلفه‌های ارزشی کارآفرینی از منابع دینی مثل قرآن، احادیث و روایات صورت گرفته است و برخی مضامین کارآفرینی در قالب کتاب و مقاله ارائه شده است اما آنچه این پژوهش را از سایر تحقیقات متمایز می‌کند رویکرد فرایندی و نظام‌مند به مضمون کارآفرینی و خط‌مشی‌گذاری با الهام از ماهیت مدل‌های محتوایی و فرایندی کارآفرینی، جهت‌دار بودن مضامین استخراج شده با هدف طراحی شبکه مضامین مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی، تلاش برای کاربردی کردن مفاهیم ارزشی و تسری آنها به اسناد بالادستی، ماهیت کیفی پژوهش و استفاده از روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار MAXQDA است. یافته‌های این پژوهش که با هدف مذکور و براساس داده‌های موجود در مجموعه‌های روایی میزان الحکمه و الحیات صورت گرفته نشان می‌دهد که چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی دارای ۶ مضمون فراگیر زیر است:

الف) مؤلفه‌های محوری: این مضمون فراگیر یکی از مضامین اساسی استخراج شده است که سایر مضامین به نحوی از انحا از آن متأثر می‌شوند. به عبارت دیگر با ورود این مؤلفه در بندهای سیاستی سایه آن همه سازه طراحی شده را دربر خواهد گرفت. براساس نتایج این پژوهش مضمون فراگیر «مؤلفه‌های محوری» دارای ۲۰ مضمون فرعی و ۵۷ کد تفسیری است. آخرت محوری به عنوان یکی از مضامین فرعی مضمون فراگیر «مؤلفه‌های محوری» بیانگر آن است که کار و تلاش، ایجاد ارزش و کارآفرینی نه تنها تعارضی با آخرت‌گرایی ندارد بلکه دنیا بستر آخرت و در تلازم با آن بوده و آخرت تعیین‌کننده محور و جهت فعالیت‌هاست. آخرت‌گرایی همه مؤلفه‌های چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی و تک‌تک بندهای اسناد بالادستی و بالطبع برنامه‌های بلندمدت، میان مدت و سالیانه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اعتقاد به جهان پس از مرگ و آخرت به خط‌مشی‌گذاران کمک خواهد کرد تا علاوه بر جهت‌دهی فعالیت‌ها با تقویت انگیزه‌های غیرمادی شتاب و کیفیت حرکت به سوی ایجاد ارزش و کسب و کار را تقویت کند. برای مثال وجود منابع مالی ارزان قیمت یکی از لوازم فرایند ایجاد ارزش است؛ با تسری آخرت‌محوری به بندهای سیاستی جذب منابع مالی از راه‌های مختلف از جمله: وقف، صدقات، احسان، انفاق و... موضوعیت پیدا کرده سیستم‌های مختلف از جمله نظام بانکی می‌توانند با لحاظ این مؤلفه در برنامه‌های تبلیغی خود موجب تغییر رفتار عامه مردم و جهت‌دهی نقدینگی و پس‌انداز در اختیار مردم به سوی ایجاد ارزش شوند کم‌اینکه کمیته امداد امام خمینی (ره) با تمرکز بر این مؤلفه در راهبردهای تبلیغی خود توانسته است منابع بسیاری از صدقات دریافتی را به سوی ایجاد اشتغال هدایت کند.

جدول ۲. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون آخرت محوری

ردیف	کد توصیفی
۱	امام صادق (ع): مال‌ات را حفظ کن که قوام دین تو است (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۱۲).
۲	امام علی (ع): از پیش فرستادن فزونی مال برای روز نیازمندی (همان، ج ۶: ۲۵۵).
۳	امام سجاد (ع): معیشت نیک برآورده‌کننده نیازها و رساننده به قرب در دنیا و آخرت (همان، ج ۳: ۴۰۴).

ردیف	کد توصیفی
۴	امام سجاد (ع): طلب ایشان از خدا برای معاش توانا جهت فراهم کردن اندوخته برای آخرت (همان: ۶۲).
۵	پیامبر اسلام (ص): دنیا کشتزار آخرت است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۶۷).
۶	پیامبر اسلام (ص): دنیا مرکب خوبی برای مؤمن است (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۱۰۵).
۷	امام سجاد (ع): مال از خداست جز برای او مصرف نکن آن را وسیله قرب به او قرار ده (همان، ج ۳: ۳۳۰).
۸	پیامبر اسلام (ص): آنچه از مال در راه خدا داده شده پس انداز است (همان: ۳۷۰).
۹	امام علی (ع): پرهیزگاران هم دنیا داشتند هم آخرت (همان: ۴۹۰).
۱۰	قرآن کریم: با داده‌های خدا جویای سرای دیگر شو و بهره خود را از دنیا فراموش نکن (همان: ۴۸۷).
۱۱	امام علی (ع): توشه خود را برای ستاندن در روز قیامت به مستمندان بده (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۸: ۵۱۳).
۱۲	امام علی (ع): دنیا خانه گذراست و آخرت سرای ماندن (همان، ج ۱: ۵۹).
۱۳	امام صادق (ع): روزی حلال یاری رساننده در دین داری (همان، ج ۴: ۴۲۹).
۱۴	امام صادق (ع): داشتن روزی حلال کمک‌کننده تو است برای حفظ دین (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۶۴).
۱۵	پیامبر اسلام (ص): کاشتن زمین و کشت و زراعت صدقه است (همان: ۵۰۷).
۱۶	امام علی (ع): اهتمام خود را مصروف آخرت گردان (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱۳: ۴۲).
۱۷	امام علی (ع): بهره تو از دنیایت همان است که با آن آخرت را بسازی (همان، ج ۱۲: ۳۷۹).
۱۸	امام علی (ع): آخرت با دنیا به دست می‌آید (همان، ج ۴: ۶۷).
۱۹	امام صادق (ع): غنا و بی‌نیازی بهترین کمک است برای عمل به تقوا (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۲).
۲۰	پیامبر اسلام (ص): روزی اندک بهتر از روزی بسیار و باز دارنده (از یاد خدا) (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۴۵۲).
۲۱	امام علی (ع): مؤمن کسی است که دین خود را با دنیای خود حفظ کند (همان، ج ۱: ۴۴۸).
۲۲	امام علی (ع): دنیا سرای عمل است و آخرت سرای بقا و جزا (همان: ۵۹).
۲۳	امام علی (ع): ثواب صدقه برقرار شده در زمان حیات پس از مرگ به مؤمن می‌رسد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۶: ۱۷۲).
۲۴	امام علی (ع): امروز (روز) عمل و نه حسابرسی و فردا روز حسابرسی است نه عمل (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۵۷).

ردیف	کد توصیفی
۲۵	امام علی (ع): اعمال در دنیا تجارت آخرت است (همان، ج ۲: ۱۰۵).
۲۶	امام صادق (ع): چه خوب یاوری است دنیا برای آخرت (همان، ج ۸: ۵۱۸).
۲۷	پیامبر اسلام (ص): خدایا به نان ما برکت ده و میان ما و آن جدایی میفکن که اگر نان (ماده غذایی) نباشد نه می‌توانیم روزه بگیریم و نه نماز بخوانیم و نه دیگر واجبات را انجام دهیم (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۹۹).
۲۸	امام علی (ع): دنیا را دشنام مگوئید که مرکب خوبی است برای مؤمن، می‌تواند به وسیله آن به خیر برسد و از شر برهد (همان: ۱۰۵).
۲۹	امام باقر (ع): دنیا (و فرصت و امکانات دنیا) بهترین کمک است برای (به‌دست آوردن) آخرت (همان: ۱۰۷).
۳۰	امام صادق (ع): بخشی از دعایی که ائمه (ع) می‌خوانده‌اند: خداوند! از فضل گسترده، فزون و بسیار فزون‌تر، خواستار روزی فراخ و حلال و پاکیزه هستم که برای (زندگی) دنیا و عمل (آخرت) بسنده باشد (همان: ۷۷).
۳۱	امام صادق (ع): نپرداختن به دنیا چنانکه به آخرت زیان رساند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۱۹۵).
۳۲	امام علی (ع): بیشترین سود را در دنیا کسی برده است که آخرت را با دنیا بخرد (همان، ج ۲: ۱۰۵).
۳۳	امام صادق (ع): ثواب مسجد و خانه ساخته شده برای مسافران، نهر و چاه حفر شده، کاشت درخت، نوشتن کتاب و داشتن فرزندان شایسته بعد از مرگ به انسان می‌رسد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۸).
۳۴	امام علی (ع): کسب درآمد از حلال مانع کار آخرت نیست (همان: ۴۴۸).
۳۵	امام باقر (ع): آنکه دنیا را برای آخرت و آخرت را برای دنیا ترک کند از ما نیست (همان: ۷۹).
۳۶	پیامبر اسلام (ص): آنچه از دنیا که تو را اصلاح می‌کند دنیا دوستی نیست (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۸۱).
۳۷	امام صادق (ع): دوستی دنیا برای رسیدگی به برادران و صدقه دادن نه از دنیا از آخرت است (همان).
۳۸	امام صادق (ع): از قسمتی از دنیا برای آخرت کمک بگیرید و سربار مردم نباشید (همان: ۴۴۸).

تجلی مضامین فرعی «وجوب ارزش‌آفرینی مستمر برای خود و دیگران در حال نیاز و بی‌نیازی، نفی سبیل و پول وسیله سامان زندگی» در بندهای سیاستی سازه طراحی شده را به سوی نهادینه‌کردن فرهنگ ابداع و نوآوری به‌عنوان ارزش در همه فعالان فرایند تولید، توزیع و مصرف و الزام به شناسایی ظرفیت‌های خالی، بلااستفاده و بالقوه در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و تکنولوژیکی با به‌کارگیری عقل و خرد

هدایت خواهد کرد. در فرایند ایجاد ارزش پول به خودی خود فاقد ارزش مبنایی و وسیله سامان زندگی، تسهیل مبادلات و معیار سنجش موفقیت است. به‌عنوان مثال ایجاد ارزش به‌صورت مستمر و خصوصاً زنجیره ارزش با رویکرد درون‌زایی و برون‌نگری در بخش‌های کشاورزی و باغداری، نفت و گاز، صنایع و معادن، تجارت و بازرگانی، عمران و ساختمان و شیلات تجلی ورود مؤلفه‌های وجوب ارزش‌آفرینی مستمر برای خود و دیگران در حال نیاز و بی‌نیازی و نفی سبیل است. این خط‌مشی می‌تواند با استفاده از راهبردهای مختلف و با به‌کارگیری نیروی کار مولد، بازنشستگان، زنان، سربازان و حتی دانش‌آموزان عملیاتی شود.

جدول ۳. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون وجوب ارزش‌آفرینی مستمر برای خود و دیگران در

حال نیاز و بی‌نیازی و نفی سبیل

ردیف	کد توصیفی
۱	پیامبر اسلام (ص): کسی که برای (کسب روزی) خانواده‌اش زحمت بکشد مانند مجاهد در راه خداست (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۴۴۵).
۲	امام صادق (ع): مرد را همین گناه بس که (به دلیل عدم تأمین هزینه) عائله خود را ضایع کند (همان: ۴۴۸).
۳	امام سجاد (ع): پسندیده‌ترین شما فراهم آورنده رفاه بیشتر برای اهل و عیال (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۶: ۲۰۵).
۴	پیامبر اسلام (ص): هرکس به عائله خویش نرسد ملعون است ملعون (همان، ج ۵: ۴۹۱).
۵	امام صادق (ع): کسی که بار زندگی خود را بر دوش دیگران نهد ملعون است (همان).
۶	امام صادق (ع): لازمه وارد شدن در جرگه ولایت، پارسایی و کوشایی در دنیا است (همان: ۱۱۱).
۷	پیامبر اسلام (ص): اصل معاش آدمی و زندگی او نان است و آب (همان، ج ۶: ۹۵).
۸	امام صادق (ع): تن بر نان بنا شده است (همان: ۱۹۵).
۹	پیامبر اسلام (ص): طلب حلال جهاد است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۴۴۶).
۱۰	پیامبر اسلام (ص): طلب (درآمد) حلال بر هر مرد و زن مسلمان واجب است (همان).
۱۱	پیامبر اسلام (ص): سامان دادن امور معیشت از نشانه‌های فقاقت (دین‌شناسی) (همان، ج ۵: ۱۵۹).
۱۲	پیامبر اسلام (ص): عبادت ۱۰ جزء دارد که ۹ جزء آن طلب (روزی) حلال است (همان، ج ۴: ۴۲۹).

ردیف	کد توصیفی
۱۳	امام علی (ع): مؤمن زیرک است، دائم می‌کوشد و دل به امیدهای شدنی می‌بندد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۵۰۸).
۱۴	امام علی (ع): وقت مؤمن... پر است (و هیچ‌گاه بیکار نیست) (همان، ج ۵: ۴۹۱).
۱۵	پیامبر اسلام (ص): اگر قیامت فرارسد و در دست یکی از شما نهالی باشد چنانچه بتواند بر نخیزد تا آن نهال را بکارد این کار را بکند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۴۸۰).
۱۶	امام صادق (ع): اگر خبر رسد فردا قیامت می‌شود از طلب روزی (کسب و کار) دست نکش (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۷۰).
۱۷	امام حسن (ع): برای دنیا چنان کار کن گویی همیشه زنده‌ای و برای آخرت چنانکه گویی فردا خواهی مرد (همان، ج ۵: ۷۹).
۱۸	امام علی (ع): مؤمن پیوسته سرزنده و کوشاست (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۱۳۰).
۱۹	امام صادق (ع): ثواب مسجد و خانه ساخته شده برای مسافران، نهر و چاه حفر شده، کاشت درخت، نوشتن کتاب و داشتن فرزندان شایسته بعد از مرگ به انسان می‌رسد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۸).
۲۰	امام رضا (ع): بدترین مردم از لحاظ معاش آنکه دیگری در معیشت او سهمی ندارد (همان، ج ۳: ۳۳).
۲۱	امام علی (ع): بهترین زندگی از آن کسی است که مردم در زندگی او خوب زندگی کنند (همان، ج ۸: ۳۴۵).
۲۲	پیامبر اسلام (ص): کسی که روز خود را آغاز و به امور مسلمین اهتمام نوزد مسلمان نیست (همان، ج ۵: ۳۴۷).
۲۳	امام سجاد (ع): کاشت کشت برای فقرا و نیازمندان نه درآمد بیشتر (همان: ۵۱۴).
۲۴	پیامبر اسلام (ص): محبوب‌ترین آفریدگان کسی است که برای عیال خدا (خلق خدا) سودمندتر باشد (همان، ج ۱: ۶۹).
۲۵	امام صادق (ع): کسی که به فکر سامان دادن کارهای مسلمانان نباشد مسلم نیست (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۴۱۶).
۲۶	امام علی (ع): بهترین افراد کسانی هستند که زحمت مردم را تحمل کنند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۸۵).
۲۷	امام علی (ع): بهترین برادر کسی که تو را از دیگران بی‌نیاز کند (همان، ج ۳: ۵۶۳).
۲۸	امام علی (ع): حرفه با عفت بهتر از ثروت با فجور (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۳۵).
۲۹	امام صادق (ع): روزی نه آنچنان دور از دسترس نه رایگان و بی‌تلاش آفریده شده (همان: ۴۲۸).
۳۰	امام صادق (ع): ایجاد جایی برای کار در آفریده‌ها حسن تدبیر است (همان، ج ۱: ۶۳۵).
۳۱	امام صادق (ع): کار موجب لذت و گوارا شدن زندگی (همان، ج ۵: ۴۸۹).

ردیف	کد توصیفی
۳۲	امام صادق (ع): زندگی ناگوار و بی‌لذت در صورت حاضر بودن همه نیازها (همان، ج ۱: ۶۳۵).
۳۳	امام صادق (ع): تأمین زندگی بدون کار موجب ناسپاسی، سرمستی و زیان خود و نزدیکان (همان، ج ۵: ۴۵۰).
۳۴	امام صادق (ع): آسودگی منجر به سرخوشی و طغیان و نهایتاً تباهی بسیار (همان، ج ۴: ۹۶).
۳۵	امام صادق (ع): در اختیار داشتن همه نیازمندی‌ها سبب پرداخت به کارهای بی‌خبر و صلاح (همان، ج ۵: ۴۲۷).
۳۶	امام صادق (ع): به دست آوردن نان دشوار قرار داده شده تا شغلی فراهم شود و انسان را از سبک‌سری و بیهودگی باز دارد (همان، ج ۳: ۳۲۴).
۳۷	قرآن کریم: خداوند چنین قرار نداده که مؤمنان زیر بار سلطه کافران باشند (همان، ج ۴: ۱۲۳).
۳۸	امام علی (ع): بی‌نیازی از دیگران موجب همتایی (همان: ۴۴۸).
۳۹	امام صادق (ع): مال موقعیت‌دهنده به انسان کریم و بی‌نیازکننده از لئیم (همان، ج ۶: ۳۰۴).
۴۰	امام صادق (ع): خدا امور مؤمن را به خودش تفویض کرده است لیکن اجازه نداده است که خوار و ذلیل باشد. آیا نشیدی که خدا می‌گوید عزت مخصوص خداست و پیامبران و مؤمنان (همان، ج ۱: ۶۹۸).

مضامین کسب از راه حلال و مصرف در راه حلال، توجه به نیاز و کفاف در تولید و مصرف، گروه‌های مقدم در ایجاد ارزش، حاکمیت فقه، ممنوعیت انحصار، منع کنز، سود صرفاً از کار، منع ضرر و زیان به خود و دیگران و عدالت توجه طراحان خط‌مشی‌های کارآفرینی را به محدودیت‌ها در موضوع، میزان و شیوه ایجاد ارزش جلب می‌کند. بدین معنا که فرضاً در حوزه اقتصاد شیوه، موضوع و میزان تولید، توزیع و مصرف متأثر از احکام فقهی و مقید به قیودی مانند حرمت و حلیت، نیاز و کفاف، لاضرر و لاضرار در اسلام، مشارکت و لزوم به‌کارگیری منابع برای ایجاد ارزش و توجه به محرومان و عدالت در توزیع فرصت‌ها و امکانات است. در این فرایند ثروت‌ها و منابع ایجاد ارزش و کارآفرینی به‌سوی رفع نیازهای با اهمیت‌تر و در حد کفاف و قوام زندگی هدایت می‌شود سهم هریک از عوامل تولید مشخص است و سود به ایجاد ارزش تعلق

می‌گیرد.

جدول ۴. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون کسب از راه حلال و مصرف در راه حلال، توجه به نیاز و کفاف در تولید و مصرف، گروه‌های مقدم در ایجاد ارزش، حاکمیت فقه، ممنوعیت انحصار، منع کنز، سود صرفاً از کار، منع ضرر و زیان به خود و دیگران و عدالت

ردیف	کد توصیفی
۱	امام صادق (ع): حرمت کسب، یاری و کار برای والی ستمگر و منصوبات او (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۸۳).
۲	امام صادق (ع): حرمت خرید، فروش، نگاهداری، مالک شدن، بخشیدن، عاریه دادن و هرگونه تصرفی در مردار، خون و گوشت خوک و شراب (همان، ج ۶: ۲۷۱).
۳	پیامبر اسلام (ص): حرمت مال مسلمان بر مسلمان (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۲۱۳).
۴	امام رضا (ع): ربا حرام است (همان، ج ۴: ۳۵۵).
۵	پیامبر اسلام (ص): کسب مال بدون معصیت و مصرف آن در امور غیر معصیت (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۳۲).
۶	امام سجاد (ع): به دست آوردن از راه حلال و خرج در راه حلال حق مال (همان، ۱۲۴).
۷	امام سجاد (ع): حرمت صنایعی که همه آن حرام است و از آن چیزی جز فساد محض به دست نمی آید (همان، ج ۶: ۲۶۲).
۸	پیامبر اسلام (ص): روزی های خود را از راه حلال به دست آورید (همان، ج ۵: ۵۹۶).
۹	امام رضا (ع): حرمت ربا به دلیل تباهی مال (همان، ج ۳: ۱۱۵).
۱۰	امام صادق (ع): ترک کسب و کار مورد نیاز جامعه در صورت حلیت ربا (همان، ج ۵: ۶۱۰).
۱۱	امام رضا (ع): ترک قرض دادن در صورت حلال بودن ربا (همان، ۶۱۹).
۱۲	امام باقر (ع): تقوای پیشگان کم خرج و زحمت ترین مردم دنیا و کمک کارترین آنان به تو هستند (همان، ج ۱۳: ۳۹۷).
۱۳	امام باقر (ع): توانگران واقعی (پرهیزگاران) کم خرج و بی زحمتند (همان).
۱۴	پیامبر اسلام (ص): مؤمن کم خرج و زحمت است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۵۱).
۱۵	امام صادق (ع): نه چندان دنیا را بر من زیاد گردان که با سرگرم شدن از یاد تو باز مانم و نه چندان در تنگنایم قرار ده که رنج آن به کار من (آخرت) لطمه زند (همان، ج ۴: ۷۱).
۱۶	امام علی (ع): در دنیا بیش از احتیاج نجوید و بیش از کفاف از آن نخواهید (همان، ۷۰).
۱۷	قرآن کریم: انفاق به پدر، مادر، خویشاوندان، یتیمان، مسکینان و در راه ماندگان (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۴: ۲۱۳).
۱۸	امام علی (ع): ... بخشش ها و انفاقات دینی (زکات و ...) باید در اختیار کسانی قرار گیرد که نه در حاکمیت شغلی دارند و نه از عمران و سازندگی بهره ای و نه برای تجارت مالی و نه برای اجاره دادن (ملکی و ...) خبرگی و توانی، از این رو خداوند واجب کرده است که توانگران هزینه زندگی آنان را بپردازند و خانواده هایشان را (به خوبی) اداره کنند (همان، ج ۵: ۳۳۷).

ردیف	کد توصیفی
۱۹	پیامبر اسلام (ص): اول فقه بعد تجارت، چه هرکس بدون آگاهی از فقه کسب و تجارت کند گرفتار ربا می‌شود و در آن فرو می‌رود (همان: ۵۵۵).
۲۰	امام صادق (ع): هرکس بدون دانستن (احکام شرعی تجارت و خرید و فروش) تجارت کند در ربا فرو می‌رود (همان: ۵۵۷).
۲۱	امام صادق (ع): هرکس احکام شرعی خرید و فروش را نمی‌داند نباید در بازار به‌کار مشغول شود (همان: ۵۵۸).
۲۲	امام علی (ع): هرکس مال را تنها برای خود و کسان خود بخواهد هلاک می‌شود (همان، ج ۳: ۱۱۸).
۲۳	امام علی (ع): هرکس اموال را به خود اختصاص دهد هلاک شود (همان: ۱۲۰).
۲۴	امام علی (ع): هرکس بخشی از اموال را مخصوص به خود گرداند هلاک می‌گردد (همان: ۱۹۸).
۲۵	قرآن کریم: مژده به عذایی دردناک برای کسانی که از زرو سیم گنج می‌سازند (همان، ج ۴: ۲۱۲).
۲۶	امام باقر (ع): خداوند گنج ساختن (انباشتن) زرو سیم را حرام کرده و به انفاق در راه خدا فرمان داده است (همان: ۲۲۶).
۲۷	امام صادق (ع): مال صامت سخت‌ترین مال که آدمی پس از خود برجای می‌گذارد (همان: ۱۳۹۳).
۲۸	امام صادق (ع): از زرو سیم گنج مساز (همان: ۲۲۶).
۲۹	امام باقر (ع): سود بردن صرفاً از کار کردن است (همان، ج ۳: ۲۲۲).
۳۰	امام صادق (ع): واگذاری کار به دیگری نادرست الا با انجام بخشی از آن کار (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۴).
۳۱	پیامبر اسلام (ص): ضرر و زیان رساندن به خود و دیگری ممنوع است (همان، ج ۶: ۴۱۸).
۳۲	امام باقر (ع): لازم است خرید و فروش بر مبنای عدل صورت گیرد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۶: ۵۰۶).
۳۳	امام علی (ع): زیبایی سیاست در به‌کار بستن عدالت در حکومت است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۴۳۸).
۳۴	امام کاظم (ع): اجرای عدالت موجب بی‌نیاز شدن همه (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۴: ۱۷۰).
۳۵	امام علی (ع): شهرها با هیچ چیز بهتر از آن آباد نمی‌شود که با عدالت (همان، ج ۶: ۶۱۱).
۳۶	امام علی (ع): ستم حکومت مانع سازندگی (همان: ۵۳۳).
۳۷	امام علی (ع): عدل قوام (سامان زندگی) مردمان (همان: ۶۰۶).
۳۸	امام علی (ع): فهم ژرف‌کاو، دانش عمیق، حکمت شکوفا و بردباری استوار و پایدار چهار شاخه عدالت است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۷: ۹۵).
۳۹	امام علی (ع): اجرای عدالت موجب چند برابر شدن برکت‌ها (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۶: ۵۰۱).

مضامین آزمایش بودن گرفتاری‌ها، تضمین روزی برای جوینده آن، استعدادها و توانایی‌های متفاوت مردم، جریان امور از راه اسباب و علل و عقل و خرد توجه خط‌مشی‌گذاران را به سوی ایجاد و گسترش بسترهای لازم برای کشف و به‌کارگیری و تقویت استعدادهای مختلف افراد جامعه در حوزه‌های علوم تجربی، علوم انسانی، علوم پایه و... در کنار نهادینه کردن و ترویج فرهنگ ارزش بودن ایجاد ارزش، ریسک‌پذیری و توکل، پشتکار، امید، تحمل ابهام و عدم اطمینان با وضع بندهای سیاستی جلب می‌کند. بنابراین خروجی راهبردها و برنامه‌های برگرفته از چنین خط‌مشی‌هایی فرد دارای دانش و مهارت، امیدوار، متوکل و ریسک‌پذیر، دارای آستانه بالای تحمل ابهام بود که به به‌کارگیری عقل و خرد و توجه به سنت‌های حاکم بر طبیعت یقین دارد سرانجام موفقیت دنیوی و اخروی نصیب او خواهد شد.

جدول ۵. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضامین آزمایش بودن گرفتاری‌ها، تضمین روزی برای جوینده آن، استعدادها و توانایی‌های متفاوت مردم، جریان امور از راه اسباب و علل و عقل و خرد

ردیف	کد توصیفی
۱	امام صادق (ع): همه گرفتاری‌ها و گشایش‌ها آزمایش است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۲: ۴۰).
۲	امام علی (ع): وسعت روزی یا تنگی آن آزمایش است (همان، ج ۴: ۴۲۷).
۳	پیامبر اسلام (ص): همچنان که مرگ آدمی را می‌جوید روزی نیز او را می‌جوید (همان: ۴۳۵).
۴	امام صادق (ع): خدای بزرگ آفریدگان را آفرید و برای آنان روزی حلال پاکیزه نیز آفرید (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۲۸).
۵	امام علی (ع): روزی تضمین شده است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۵۷۱).
۶	امام صادق (ع): روزی به دو بخش تقسیم شده است یکی از آنها به صاحبش می‌رسد هرچند طلب نکرده باشد و دیگری وابسته به تلاش و کوشش اوست (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۲۷).
۷	امام صادق (ع): عدم استجاب کسی که طلب روزی را ترک کرده است (همان: ۲۷۱).
۸	پیامبر اسلام (ص): هرکه از طلب حلال خجالت نکشد (و کار کند) به خود سود می‌رساند و نیازهای خود را تأمین می‌کند و کبر از او دور می‌گردد (همان، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۳۳).
۹	پیامبر اسلام (ص): طلب درآمد (حلال) بر هر مرد و زن مسلمان واجب است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۴۴۶).

ردیف	کد توصیفی
۱۰	امام صادق (ع): خواست خدا آن است که روزی بندگان در دست یکدیگر باشد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۴۰۹).
۱۱	قرآن کریم: ... درجات و مراتب برخی را بر برخی دیگر بالا برده‌ایم تا یکدیگر را به خدمت گیرند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۲).
۱۲	امام صادق (ع): مردم ناگزیر به یکدیگر نیاز دارند (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۳۳۲).
۱۳	امام علی (ع): زیرا (خداوند) به حکمت خود همت‌ها و خواسته‌ها و دیگر احوال مردم را متفاوت قرار داد و این امر را مایه قوام معیشت آنها ساخت. از این رو مردی مرد دیگر را اجیر می‌کند... اگر هرکس ناچار می‌شد کار بنایی یا نجاری یا هر کار دیگری را خودش برای خودش انجام دهد نه کارهای دنیا سامان می‌گرفت نه مردم فرصت و توانایی انجام همه این کارها را داشتند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۲).
۱۴	امام صادق (ع): خداوند هر چیز را جز از راه اسباب طبیعی آن عملی نمی‌سازد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۵۶۱).
۱۵	امام علی (ع): سر دانش افتادگی است.... و مغزش شناخت اسباب امور است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۱۸۰).
۱۶	پیامبر اسلام (ص): عقل و خرد وسیله دستیابی به همه خوبی‌هاست (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۷۶).
۱۷	پیامبر اسلام (ص): سازو برگ مؤمن عقل است (همان: ۷۷).
۱۸	امام علی (ع): بی‌نیازترین بی‌نیازی عقل است (همان: ۷۹).
۱۹	امام علی (ع): عقل اصلاح‌کننده هر کار است (همان: ۸).
۲۰	امام علی (ع): هیچ مالی سودمندتر از عقل نیست (همان: ۵۴۴).

دو مضمون نقش حکومت در ایجاد ارزش و تعلق مالکیت زمین به خدا، رسول، امام و مردم تعیین و تعریف نوع مالکیت، حدود گستره و فلسفه آن، نقش و وظایف حکومت، نظام اسلامی و انسان به‌عنوان جانشین خدا در زمینه‌های تأمین سلامت، امنیت، توسعه روزی (کسب‌وکار) و بارور کردن استعدادهای طبیعت و رشد متوازن در زمینه‌های مختلف را الزام‌آور و بندهای سیاستی خط‌مشی‌گذاران کارآفرینی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد.

جدول ۶. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضامین نقش حکومت در ایجاد ارزش و تعلق مالکیت

زمین به خدا، رسول، امام و مردم

ردیف	کد توصیفی
۱	امام علی (ع): به امور بازرگانان و صنعتگران در حضور خودت و اطراف کشور رسیدگی کن، درباره بازرگانان و اهل صنعت سفارش نیک کن که آورنده کالا از دورند، اینان اسباب آسایش اند (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۲: ۷۴۶).
۲	امام علی (ع): برنابیدن پرخوری ستمگر و گرسنگی ستمکش به عهده علما گذاشته شده (همان، ج ۳: ۳۵۴).
۳	امام علی (ع): زکات جاه گذاشتن آن در خدمت مردم (همان، ج ۶: ۴۰۷).
۴	امام صادق (ع): زکات جاه وساطت (برای درست شدن کار مردم) است (همان).
۵	امام علی (ع): لزوم فراوان کردن اموال عمومی برای تأمین مردم (همان: ۴۵۹).
۶	امام علی (ع): کسی که بار مؤونه مردم را به دوش نکشد قدرت را سزاوار انتقال می‌کند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۴۳۸).
۷	امام علی (ع): حق شما بروالی آن است که با شما به انصاف رفتار کند و در میان شما عدالت را برپا کند (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۶: ۴۵۶).
۸	پیامبر اسلام (ص): در نامه‌ای به عتاب بن اسید برای کارگزاری مکه مکرمه: ... رسول خدا فیصله دادن به امور زندگی و مسائل اجتماعی شما ... و سامان بخشیدن به نابسامانی‌هایتان را به عتاب بن اسید سپرده است (همان).
۹	امام علی (ع) در نامه‌ای به کارگزاران: ... داد مردم را از خود بستانید و در برآوردن نیازمندی‌های ایشان بردبار باشید و ... سبب شرمنده شدن هیچ نیازمندی نشوید و درخواست هیچ‌کس را بی‌پاسخ مگذارید (همان، ج ۴: ۵۰۲).
۱۰	امام باقر (ع): ... حق مردم بروالی اینکه (اموال را) میان ایشان به تساوی تقسیم کند و عدالت را در جامعه جاری سازد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۶: ۱۹۲).
۱۱	قرآن کریم: زنان را از کسب و کار خود نصیبی است و مردان را از کسب و کار خود نصیبی است (همان، ج ۳: ۶۹).
۱۲	پیامبر اسلام (ص): حرمت مال مؤمن همچو حرمت خون او است (همان: ۲۳۵).
۱۳	امام کاظم (ع): زمین از آن خداست که آن را وقف بر بندگان کرده (همان، ج ۴: ۴۷۵).
۱۴	پیامبر اسلام (ص): خداوند مالک آنچه به ملکیت بندگان خود در آورده (همان، ج ۵: ۳۸۲).
۱۵	پیامبر اسلام (ص): تعلق آنچه خدا آفریده به رسول و ائمه برای مصالح جامعه اسلامی (همان).
۱۶	قرآن کریم: هرچه در آسمان و هرچه در زمین است از آن خداست (همان، ج ۱: ۷۰۸).
۱۷	امام صادق (ع): مال، مال خداست (همان، ج ۳: ۸۲).

ب) عوامل مؤثر بر کارآفرینی: این مضمون عوامل مؤثر بر ایجاد ارزش را در سطوح مختلف و با جنسیت‌های متفاوت بیان می‌کند. براساس نتایج حاصل از این پژوهش این مضمون دارای ۹ مضمون فرعی: فرهنگ، عوامل فردی، منابع، خواست‌ها و نیازهای متفاوت مردم... است که ریشه در ۶۷ کد تفسیری دارد. این مضمون توجه خط‌مشی‌گذاران را به نقش ویژگی‌های فردی (دانش، هوش و ذکاوت، مداومت و پشتکار، تفکر و ایده‌پردازی، خلاقیت و نوآوری، مهارت، تخصص، توکل، تجربه و شناخت، مشارکت، ایمان و پرهیزگاری، گناه و...) و شاخص‌های فرهنگ عمومی جامعه (اتلاف، اسراف، انفاق، خوش‌گمانی، میانه‌روی، قباحت‌بیکاری، قباحت‌تنبلی، صداقت و...)، منابع خاص ارزش‌آفرینی علاوه بر سایر منابع دولت و حکومت (انفال، زکات، صدقه، خمس، وقف و...) تسهیل در دریافت و پرداخت تسهیلات مالی برای ایجاد ارزش و نیازها و خواست‌های متفاوت مردم از طریق تدوین بندهای سیاستی جلب می‌کند.

جدول ۷. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون عوامل مؤثر بر کارآفرینی شامل: عوامل فردی مؤثر بر کارآفرینی، فرهنگ، منابع، تسهیلات مالی، عوامل روانی ایجاد ارزش و دلایل روانی سلب عوامل ارزش‌زا

ردیف	کد توصیفی
۱	امام صادق (ع): صنعتگر جهت رونق کسب‌وکار خود امانت به خرج دهد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۸۱).
۲	امام صادق (ع): نومی‌دی از رحمت خدا سردتر از زمهریر (همان، ج ۱: ۷۲۳).
۳	امام صادق (ع): اندیشه در کان‌ها مثل گج، گوگرد، مومیا، سیمان، نفت، مس و سرب، سیم و زرو... (همان، ج ۴: ۵۳۱).
۴	امام صادق (ع): چون خواستن و توانستن، توفیق و درست از عهده برآمدن فراهم آید آنگاه خوشبختی تحقق می‌یابد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۳۰۶).
۵	امام علی (ع): اگر تجربه نبود راه‌ها پوشیده می‌ماند (همان، ج ۲: ۱۸۶).
۶	امام صادق (ع): پنج چیز است که هرکس یکی از آنها را نداشته باشد، پیوسته زندگیش لنگ، خودش سرگشته و فکرش مشغول است: اول تندرستی، دوم امنیت، سوم فراخی در روزی، چهارم همدم سازگار. راوی می‌گوید: عرض کردم منظور از همدم سازگار چیست؟ فرمودند: زن نیک و فرزند نیک و همنشین نیک. امام در ادامه فرمودند: و پنجم که جامع همه اینهاست، آسایش (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵، ج ۸: ۳۴۶).

ردیف	کد توصیفی
۷	امام علی (ع): هرگاه از کاری ترسیدی خود را به کام آن بینداز (همان، ج ۳: ۵۳۵).
۸	امام علی (ع): تجربه باعث ایجاد دانش جدید (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۸۱).
۹	امام علی (ع): دوران‌دیشی انتظار برای فرصت، و شتاب چون فرصت دست داد (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۵۶).
۱۰	امام علی (ع): بپرهیز از شتاب‌زدگی در کارها پیش از رسیدن وقت آنها (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۵۶۳).
۱۱	امام علی (ع): ارزش هرکس به کاری است که آن را خوب انجام می‌دهد (و در آن مهارت دارد) (همان، ج ۵: ۵۳۹).
۱۲	امام علی (ع): اندیشه را چون مشک برهم زبید تا رأی درست حاصل آید (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۳۴۴).
۱۳	امام علی (ع): (ارزش) انسان به هوش اوست نه شکل و شمایلش، (ارزش) انسان به همت اوست نه به مال و اندوخته‌اش (همان: ۴۱).
۱۴	امام باقر (ع): درستی وضع زندگی و معاشرت با مردم پیمانه پری را ماند که دو سوم آن توجه و هوشیاری است و یک سومش نادیده گرفتن (همان، ج ۸: ۴۹۲).
۱۵	امام باقر (ع): دوست داشتنی‌ترین کارها نزد خدای بزرگ کاری است که بنده بر آن مداومت کند هرچند اندک باشد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۵۵).
۱۶	امام سجاد (ع): از سعادت آدمی است که محل کسب و کارش در شهر خودش باشد و همنشینانش صالح باشند و فرزندی داشته باشد که کمک کار او باشد (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۳۰۱).
۱۷	امام صادق (ع): پوشیدن لباس نودر جای لباس کار کمترین اسراف (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۴: ۳۱۰).
۱۸	امام رضا (ع): نفرت خدا از تباه کردن مال و از افزونی سؤال (زیاد درخواست کردن) (همان، ج ۶: ۳۰۲).
۱۹	امام صادق (ع): ای جماعت تجار با مظلومان انصاف و به رباخواری نزدیک نشوید (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۲: ۹۲).
۲۰	امام صادق (ع): شما را امر می‌کنیم به شریک ساختن برادرانتان در اموال (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۱۵۸).
۲۱	امام علی (ع): احسان کردن به مردم سرایمان است (همان، ج ۶: ۶۴۱).
۲۲	امام صادق (ع): زکات باطنی ترجیح برادر بر خود وقتی نیازمندتر از توست (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۲۴).
۲۳	امام صادق (ع): هر بنده‌ای به خدا گمان نیک برد خدا مطابق آن گمان با او عمل کند (همان، ج ۶: ۵۷۵).
۲۴	پیامبر اسلام (ص): خواستن از مردم مایه ذلت و فقری است موجود (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۴: ۴۴۲).
۲۵	امام علی (ع): فقر نزدیک است که به کفر بینجامد (همان، ج ۳: ۳۱۰).

ردیف	کد توصیفی
۲۶	امام علی (ع): مؤمن به آنچه خدا روزی اش کرده قانع است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۵۲).
۲۷	امام کاظم (ع): نفرت خداوند متعال از بنده پر خواب و بیکار (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۹۳).
۲۸	امام علی (ع): میانه‌روی افزایش‌دهنده ثروت است (همان، ج ۴: ۳۱۴).
۲۹	قرآن کریم: پیمانه‌ها و ترازوها را برپایه قسط و دادگری بسنجید و درست بدهید (همان، ج ۲: ۲۸).
۳۰	امام علی (ع): فقر از جفت شدن تنبلی و ناتوانی به وجود آمد (همان، ج ۴: ۴۳۷).
۳۱	امام صادق (ع): آنچه از پادشاهان است، سرزمین‌های جزیه که اسب و سوار برای تصرف آن به‌کار نرفته، زمین بلاصاحب، معادن، ارث بلاوارث و... انفال است (همان، ج ۶: ۳۲۵).
۳۲	امام صادق (ع): نیکوترین صدقه آنکه در همان دم بی‌نیازی آرد (همان، ج ۶: ۵۱۷).
۳۳	قرآن کریم: پنج یک غنیمت مخصوص خدا، رسول خدا و خویشاوندان وی است (همان، ج ۳: ۸۹).
۳۴	امام صادق (ع): زکات برای آزمون ثروتمندان و مدد‌رسانی به فقیران است (همان: ۴۰۷).
۳۵	امام علی (ع): درخواست خراج بدون پرداختن به آبادی موجب ویرانی شهرهاست (همان، ج ۶: ۴۵۰).
۳۶	امام صادق (ع): پس از مرگ برای هیچ‌کس اجر و ثوابی نخواهد بود مگر از سه چیز: صدقه‌ای (هزینه‌گذاری در راه خیر فردی یا اجتماعی) که در زمان زنده بودن خود وقف کرده است و پس از فوتش نیز به آن عمل می‌شود یا مالی که برای امور خیر وقف کند و از ارث خود خارج سازد و... (همان: ۱۷۲).
۳۷	پیامبر اسلام (ص): خدا رحمت کند بنده‌ای را که در خرید و فروش و پس دادن وام و پس گرفتن آن آسان‌گیر است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۲: ۹۷).
۳۸	پیامبر اسلام (ص): برکت در وام دادن به یکدیگر (همان، ج ۱: ۵۴۵).
۳۹	امام کاظم (ع): رونده پی‌روزی مجاهد است به دست نیابنده قوت خانواده‌اش وام بگیرد (همان، ج ۴: ۲۰۹).
۴۰	پیامبر اسلام (ص): عدم استجاب دعا و وام‌دار در صورت یادداشت نکردن آن (همان: ۲۱۰).
۴۱	امام صادق (ع): مسلمانان بدهی‌های خود را به یکدیگر بپردازند و وام را سبک‌شمارند (همان).
۴۲	امام علی (ع): آموزش‌خواهی روزی را می‌افزاید (همان، ج ۸: ۴۷۱).
۴۳	امام صادق (ع): مداومت بر حج، سریع توانگری آرد و فقرا بزداید (همان، ج ۲: ۴۹۱).
۴۴	امام علی (ع): دعا کلید خزائن خداست (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۷۲۲).
۴۵	امام حسین (ع): پرهیزگاری موجب نزول برکت‌های آسمان و زمین (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۵۴۶).
۴۶	امام علی (ع): گنج‌های روزی در اخلاق خوش نهفته است (همان، ج ۴: ۴۴۳).
۴۷	پیامبر اسلام (ص): رحم به خود و خلق مسبب رحمت خدا (همان: ۳۹۱).
۴۸	امام باقر (ع): ذکر خدا بعد از طلوع فجر در تحصیل روزی مؤثرتر از سفر است (همان: ۴۴۱).

ردیف	کد توصیفی
۴۹	پیامبر اسلام (ص): روزی اطعام‌کننده از فرو رفتن کارد در کوهان شتر سریع‌تر می‌رسد (همان: ۴۴۲).
۵۰	امام صادق (ع): سپاسگزاری موجب افزایش نعمت‌ها (همان، ج ۶: ۱۳).
۵۱	امام علی (ع): هرگاه گناهان بسیار و آشکار گردد برکت‌ها از میان می‌رود (همان، ج ۱: ۵۴۸).
۵۲	پیامبر اسلام (ص): خواب صبحگاهی باز دارنده روزی است (همان، ج ۶: ۱۳۸).
۵۳	امام صادق (ع): حرام خواری زیاد روزی را می‌برد (همان، ج ۴: ۴۴۴).
۵۴	پیامبر اسلام (ص): دریغ حق از برادر مسلمان باعث حرمت روزی توسط خدا (همان).
۵۵	پیامبر اسلام (ص): آموزش در جوانی همچو حک نقش بر سنگ (همان، ج ۵: ۴۶۲).
۵۶	امام صادق (ع): گرانی نرخ اخلاق را بد می‌کند، امانت‌داری را از بین می‌برد و انسان مسلمان را دلتنگ و بی‌قرار می‌سازد (همان، ج ۳: ۴۹۳).

ج) **بسترهای کارآفرینی:** این مضمون خط‌مشی‌گذاران کارآفرینی را به‌سوی توجه به بسترهای مادی و غیرمادی کارآفرینی (زمین، کانی‌ها، آب، چارپایان، بیابان‌ها، اندام‌های لازم (سلامتی و بهداشت عمومی، دانش و توانایی و...) جلب می‌کند تجلی این توجه تدوین بندهای سیاستی برای شناسایی و استفاده از بسترهای خدادادی ایجاد ارزش در کنار توجه به حوزه آموزش، سلامت و بهداشت عمومی است.

جدول ۸. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون بسترهای کارآفرینی

ردیف	کد توصیفی
۱	امام سجاد (ع): اعطای ابزار باز و بست و اندام‌های لازم برای انجام کار (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۵۲۴).
۲	قرآن کریم: زمین را رام شما کرد در اطراف و اکناف آن روان و از روزی او بخورید (همان، ج ۳: ۳۲۲).
۳	امام سجاد (ع): ... ایجاد شب برای تجدید قوا و روز برای درآوردن نان و سامان دادن به امور خود (همان، ج ۵: ۴۲۵).
۴	قرآن کریم: رانش کشتی توسط پروردگار برای جستجوی فضل او (همان، ج ۳: ۲۶۷).

ردیف	کد توصیفی
۵	امام صادق (ع): آفرینش آسمان، زمین و ستارگان برای تأمین نیازها و مصالح انسان (همان، ج ۴: ۵۲۹).
۶	قرآن کریم: ... چارپایان را آفرید که برای شما در آنها گرمی (جامه گرم) و سودهایی (دیگر) هست و از (گوشت و شیر) آنها می‌خورید (و تغذیه می‌شوید) (همان، ج ۵: ۳۸۱).
۷	قرآن کریم: ... (خداوند) برای شما از پوست‌های چارپایان خانه‌ها (خیمه‌ها) یی فراهم آورد که (به هنگام استفاده از آنها) در سفرها و اقامتگاه‌ها احساس سبکی می‌کنید و از پشم‌ها و کرک‌ها و موهای آنها اثاث و متاع (همان، ج ۵: ۵۱۸).
۸	امام علی (ع): آب را مسخر شما کرد تا معاش شما را راست کند (همان: ۵۲۲).
۹	امام صادق (ع): آفرینش آسمان، زمین و ستارگان، گوهرهای کانی، انواع گیاهان و جانوران برای تأمین نیازها و مصالح انسان (همان، ج ۴: ۵۲۹).
۱۰	امام صادق (ع): دریا محل زندگی بی‌شماری از ماهی‌ها و جانوران دریایی، معدن مروارید و بسد (مرجان سرخ)، عنبر و جایگاه رویش عود و یلنجوج (عود خوشبو) و جایگاه گونه‌هایی از گیاهان معطر دارویی و مرکب مردم و راه حمل‌ونقل کالاهای بازرگانی (همان، ج ۵: ۵۲۴).
۱۱	امام صادق (ع): بیابان‌ها و فلات‌های خالی جایگاه زندگی و چراگاه حیوانات وحشی و محل آمد و شد و انتقال مردم (همان: ۴۶۸).
۱۲	قرآن کریم: آفرینش دانه، انگور، علوفه، باغ، میوه، چراگاه و... برای بهرمندی (همان، ج ۶: ۱۹۴).
۱۳	امام صادق (ع): آفرینش درخت از طرف خدا، نشاندن و آب دادن و رسیدگی تکلیف انسان، آفرینش گیاهان دارویی برای درمان، چیدن و ساخت دارو به‌عهده انسان (همان، ج ۵: ۴۲۷).
۱۴	امام صادق (ع): به آدمی چگونگی سامان کارهای دنیایی مثل کان‌های گوهر، سفر با کشتی، غواصی در دریا، فنون مختلف شکار و صنعتگری را آموختند (همان، ج ۵: ۵۲۹).
۱۵	امام صادق (ع): حافظه وسیله نگه داشتن موضوعات زبان بار و سودمند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۱۳۲).
۱۶	امام صادق (ع): اگر فراموشی نبود هیچ مصیبتی را از یاد نمی‌برد (همان).

د) حوزه‌های کارآفرینی: نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد صنعت و معدن، تجارت و بازرگانی، عمران و ساختمان، کشاورزی و باغداری، دامپروری و پرورش اسب و شیلات از جمله حوزه‌هایی هستند که باید ظرفیت‌های آنها مورد توجه خط‌مشی‌گذاران کارآفرینی قرار گیرد.

جدول ۹. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون حوزه‌های کارآفرینی

ردیف	کد توصیفی
۱	امام صادق (ع): خدا راه رسیدن مردمان را به روزی در کارهای گوناگون و صنعت‌های مختلف قرار داد... (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۵۲۸).
۲	امام صادق (ع): اندیشه در کان‌ها مثل گچ، آهک، سیمان، مس، سرب، سیم، زر، زبرجد، یاقوت، زمرد، قیر، نفت و... (همان، ج ۴: ۵۳۱).
۳	امام صادق (ع): خدا علم صلاح دنیا مثل استخراج معادن و آب را به بشر داده است (همان).
۴	امام علی (ع): به کارهای تجاری بپردازید که شما را از مال دیگران بی‌نیاز می‌کند (محمدری شهری، ۱۳۹۵، ج ۲: ۹۰).
۵	حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۵۱۱). امام صادق (ع): نزد خدای متعال محبوب‌تر از کشاورزی و زراعت نیست
۶	امام صادق (ع): زراعت کنید و درخت بکارید به خدای سوگند که مردمان هیچ کاری حلال‌تر و پاکیزه‌تر از این ندارند (همان: ۵۰۹).
۷	پیامبر اسلام (ص): به گوسفندداری و کشاورزی روی آورید که صبح و شام سود می‌رساند (همان: ۵۱۸).
۸	قرآن کریم: توصیه به فراهم کردن اسب و نیرو و اسبان بسته آماده (همان، ج ۲: ۳۶۸).
۹	قرآن کریم: خدا دریا را مسخر کرد تا از آن گوشت تازه بخورید و زیور به دست آرید (همان، ج ۵: ۴۰۹).
۱۰	امام صادق (ع): دریا محل زندگی بی‌شماری از ماهی‌ها و جانوران (همان: ۵۲۴).

ه) عملکرد کارآفرینانه: این مضمون توجه خط‌مشی‌گذاران را به سوی عوامل رفتاری (برنامه‌ریزی، تدبیر و چاره‌اندیشی، مشتری‌مداری، قاطعیت در اقدام و...) و عوامل عمومی (سهولت در کسب و کار، توجه به اولویت‌ها در تخصیص منابع، بهره‌وری و ایجاد ارزش افزوده، کاربست دانش، کیفیت، ورشکستگان و...) در فرایند ایجاد ارزش جلب می‌کند. تجلی این توجه تدوین بندهای سیاستی، مواد برنامه‌ای و تخصیص اعتبار با توجه به مضامین مذکور خواهد بود.

جدول ۱۰. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون عملکرد کارآفرینانه

ردیف	کد توصیفی
۱	امام علی (ع): احتکار موجب محرومیت است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۱۷۰).
۲	امام باقر (ع): هر مردمی که زمینی را احیا کنند یا آباد سازند به آن سزاوارترند و آن زمین به ایشان تعلق خواهد داشت (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۳۹۵).
۳	امام صادق (ع): در هر کاری پیش از مبادرت بعد پشیمانی درنگ، راه ورود و خروجش را بشناس (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱۲: ۲۰۰).
۴	امام علی (ع): برنامه‌ریزی درست (اقتصادی) مال اندک را افزایش می‌دهد و برنامه‌ریزی نادرست مال فراوان را نابود می‌کند (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۴: ۴۸۸).
۵	امام رضا (ع): هرکس از راه خود به جستجوی کاری برخیزد لغزش پیدا نمی‌کند (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۲۶۴).
۶	امام صادق (ع): صنعتگر در جهت رونق کسب و کار نظر مشتری را جلب کند (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۸۱).
۷	امام علی (ع): ای جماعت تجار پیمانه و ترازو را کامل و کالای مردم را کم ندهید (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۴۳۷).
۸	پیامبر اسلام (ص): وای از صنعتگران امروز و فردا کردن (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۸۱).
۹	پیامبر اسلام (ص): لعنت خدا بر کسی که مزد مزدببری را کامل نپردازد (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۱: ۴۵).
۱۰	امام صادق (ع): کسب کسی که تمام شب را بیدار بماند و حق چشم را ادا نکند حرام است (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۵۹).
۱۱	امام علی (ع): ... باید خرید و فروش آسان باشد و بر مبنای عدل انجام یابد و بنابر نرخ‌هایی باشد که در آنها به هیچ یک از دو طرف ستمی نرسد (همان، ج ۶: ۵۰۶).
۱۲	امام علی (ع): آنکه به چیزی غیرمهم مشغول شود مهم‌تر را از دست می‌دهد (همان، ج ۱: ۵۵۱).
۱۳	امام علی (ع): علم مقرون به عمل است (همان: ۵۱۲).
۱۴	امام صادق (ع): بر تو باد اصلاح (بهره ده ساختن) مال (همان، ج ۶: ۳۰۴).
۱۵	امام علی (ع): تأمل کن تا دوراندیش باشی و چون جوانب کار روشن گشت قاطعانه انجام ده (همان، ج ۱: ۵۴۶).
۱۶	امام علی (ع): سستی و درنگ در کار بعد از دست دادن فرصت نشانه نابخردی است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۷: ۸۵).
۱۷	امام صادق (ع): من به سه کس ترحم می‌کنم که شایسته مهربانی‌اند: عزیزی که به خواری افتاده و توانگری که نیازمند گشته و دانشمندی که خانواده‌اش و مردمان نادان او را خفیف و بی‌قدر می‌شمارند (همان، ج ۴: ۳۸۴).
۱۸	پیامبر اسلام (ص): پرداخت بدهی بدهکاران ناتوان از طرف والی (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۲: ۷۲۷).
۱۹	پیامبر اسلام (ص): پاکیزه‌ترین کسب، کار کردن مرد با دست خود و هر خرید و فروش مشروع (همان، ج ۳: ۲۲۱).
۲۰	امام علی (ع): مردم از کیفیت صنعتگری فرد می‌پرسند نه مدت زمان انجام آن (محمدی ری شهری، ۱۳۹۵، ج ۳: ۳۶۳).

(و پیامدها و نتایج کارآفرینی: این مضمون توجه خط‌مشی‌گذاران را به پیامدها و نتایج مادی و معنوی کارآفرینی (رفع نیاز مادی، قوت و اقتدار، ایجاد شغل، خود شکوفایی، آموزش، رحمت خدا و...)، هنگام تدوین و هدف‌گذاری خط‌مشی، تخصیص اعتبارات و تعیین اولویت‌ها جلب می‌کنند.

جدول ۱۱. برخی کدهای توصیفی مرتبط با مضمون پیامدها و نتایج کارآفرینی

۱	امام باقر (ع): این درهم و دینار مهره‌ها و سکه‌های خداست در زمین، خداوند آنها را وسیله سامان‌یابی زندگانی خلق قرار داده است با این سکه‌هاست که کار مردمان رو به راه می‌شود و نیازهای آنان برآورده می‌گردد (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۱۷۹).
۲	امام علی (ع): به دوش کشیدن بار هزینه‌ها (ی مردم و نان رساندن به مردم) موجب سروری می‌شود (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵، ج ۵: ۴۳۳).
۳	امام علی (ع): هرکس کار کند قوی‌تر می‌شود (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۴۲۴).
۴	امام صادق (ع): به دست آوردن نان دشوار قرار داده شده تا شغلی فراهم شود (همان، ج ۳: ۲۲۳).
۵	امام صادق (ع): آدمی که دوست ندارد در راه به دست آوردن مال از راه حلال برای حفظ آبرو (و بی‌نیازی از مردم) و ادای دین خود و صلح‌رحم تلاش کند دارای هیچ چیز (و ارزشی) نیست (همان: ۲۰۸).
۶	پیامبر اسلام (ص): هرکس از دست رنج خود بخورد خداوند با نظر رحمت به او بنگرد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵، ج ۴: ۴۴۶).
۷	پیامبر اسلام (ص): هرکس از دسترنج حلال خود بخورد درهای بهشت به رویش باز شود (همان).
۸	پیامبر اسلام (ص): هرکس در طلب حلال خود را به رنج افکند آمرزیده است (همان: ۴۴۵).
۹	امام صادق (ع): دشواری کسب نان جهت جلوگیری از سبک‌سری و بیهودگی (حکیمی، حکیمی و حکیمی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۲۳).
۱۰	امام صادق (ع): تأمین زندگی بدون کار موجب ناسپاسی، سرمستی و زیان خود و نزدیکان (همان، ج ۵: ۴۵۰).

هرچند براساس یافته‌های این پژوهش ۶ تم اصلی مرتبط با چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی از فرمایش‌های ائمه معصومین علیهم‌السلام در کتب *میزان الحکمه و الحیات* استنباط شده است اما باید به این نکته توجه داشت که مهم‌ترین محدودیت معرفت‌شناسی در علوم اجتماعی سروکار داشتن با سیستم‌های باز چندبعدی و لایه‌بندی شده‌ای است

که در آنها رویدادها استمرار یکباره و هم‌زمان دارند این ویژگی سبب می‌شود که دو ویژگی تبیینی و غیرپیش‌بینانه بودن، برای نظریه‌های اجتماعی مطرح شود که نتیجه آن اتخاذ موضوعی است که در آن «صدق، نه مطلق و نه صرفاً عرفی و نسبی است بلکه موضوع کفایت عملی است همان‌گونه که اولریچ بک نیز بیان می‌کند: «علم به هیچ‌وجه حقایق مطلق را تولید نمی‌کند که بتوان آن را به‌گونه‌ای غیرانتقادی پذیرفت بلکه پیشنهادهای محدودی برای تفسیر فراهم می‌آورد که به بیش از نظریه‌های روزانه دست می‌یابد (محمودی، نیری و پورعزت، ۱۳۹۳: ۱۸۴). این پژوهش نیز رسالتی جز دست یافتن به یک تفسیر محدود از مؤلفه‌های ارزشی چارچوب خط‌مشی‌گذاری کارآفرینی از متون کتب *میزان الحکمه* و *الحیات* نداشته است.

پیشنهاد

با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مرکز تدوین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و سایر متولیان خط‌مشی‌گذاری در کشور به مؤلفه‌های برگرفته از کلام اهل بیت علیهم‌السلام در تدوین سیاست‌های کلی نظام در حوزه کارآفرینی و ایجاد اشتغال توجه جدی کرده و با ارزیابی و پایش مستمر از تناسب و انسجام بین برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت با سیاست‌های کلی تدوین شده اطمینان حاصل کنند. ارائه مدل‌ها و برنامه‌های اجرایی برای هریک از مؤلفه‌های استخراج شده می‌تواند موضوع بررسی و تعمق سایر پژوهشگران باشد.

منابع و مآخذ

۱. احمدپور داریانی، محمود (۱۳۹۱). کارآفرینی: تعاریف، نظریات، الگوها، تهران، انتشارات جاجرمی.
۲. الوانی، سیدمهدی و فتاح شریفزاده (۱۳۹۱). فرایندهای خط‌مشی‌گذاری عمومی، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
۳. بابایی طلائی، محمدباقر، جابر نوبخت‌وند، وحیده نیکونام طوسی، مصطفی اسلامبول‌چی و بهرام ستاری (۱۳۹۴). مدیریت کارآفرینی در ارزش‌های اسلامی، مشهد، پویا اندیشه.
۴. چپرا، محمدعمر (۱۳۸۶). اسلام و چالش‌های اقتصادی، ترجمه سیدحسین میرمعزی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۵. حکیمی، محمدرضا، محمد حکیمی و علی حکیمی (۱۳۹۱). الحیات، جلد ۱ تا ۸، ترجمه احمد آرام، قم، دلیل ما.
۶. خنیفر، حسین (۱۳۸۵). «کارآفرینی در نظام ارزشی اسلام»، نشریه پرسمان، ش ۲۸، بازیابی شده در ۲۰ فروردین ۱۳۹۷ از Hawzah.net.
۷. ——— (۱۳۹۱). کارآفرینی در نظام ارزشی، قم، اکرام.
۸. داوری، علی (۱۳۸۹). «الگوی مناسب توسعه کارآفرینی توسط دولت ایران»، رساله دکتری دانشگاه علامه طباطبائی.
۹. درخشان، مسعود (۱۳۸۹). «ملاحظات در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، نخستین کنفرانس اندیشه راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران، کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۱۰. دهقانی‌زاده، مرضیه (۱۳۹۱). «کسب‌وکار و کارآفرینی از دیدگاه قرآن و اسلام»، مجموعه مقالات کارآفرینی و مدیریت کسب‌وکارهای دانش‌بنیان، دانشگاه مازندران، بازیابی شده در ۲۰ فروردین ۱۳۹۷ از مرجع دانش.
۱۱. عابدی جعفری، حسن، محمدسعید تسلیمی، ابوالحسن فقیهی و محمد شیخ‌زاده (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین»، اندیشه مدیریت راهبردی، دوره ۵، ش ۱۰.
۱۲. محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی، تهران، جامعه‌شناسان.
۱۳. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۹۵). میزان الحکمه، سیزده جلد، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
۱۴. محمودی، وحید، شهرزاد نیری و علی‌اصغر پورعزت (۱۳۹۳). «بازپردازی شاخص‌های توسعه قابلیت‌های انسانی در پرتو فرمان امام علی (ع) به مالک اشتر»، مدیریت بازرگانی، دوره ۶، ش ۱.

۱۵. مختاریان پور، مجید (۱۳۹۱). «طراحی اجرای سیاست‌های فرهنگی مبتنی بر برنامه‌های توسعه کشور»، رساله دکتری دانشگاه علامه طباطبائی، تهران.
۱۶. میرمعزی، سیدحسین (۱۳۹۰). *نظام اقتصادی اسلام*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
17. Belcher, J. (1991). *Understanding the Process of Social Drift among the Homeless: A Qualitative*, In E. Sherman and W. J. Reid (Eds.) *Qualitative Research in Social Work*, New York, Columbia University press.
18. Bosma, Niels and Jonathan Levie (2010). “Global Entrepreneurship Monitor 2009”, Executive Report, Global Entrepreneurship Research Association (GERA).
19. Maxwell, J. (2004). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*, Second Edition, London, Sage Publications.
20. Mills, M. B. and M. Huberman (1994). *Qualitative Data Analysis: Sourcebook of New Methods*, London, Sage Publication Ltd.
21. Peterson, R. (1980). *Entrepreneurship and Organization*, In R. Ronstadt, *Frontiers of Entrepreneurial Research*, Babson College, Babson.
22. Ronstadt, R. (1985). *Entrepreneurship, Nafick, Mass*, Lourd Publishing.
23. Story, D. J. (2008). *Entrepreneurship and Same Policy*, World Entrepreneurship Forum.
24. Timmons, J. (1990). *New Venture Creation*, Boston, IRWIN, Homewood.

Archive of SID